A n j e l. Çünki sən ərini sevirdin... Sən göyün yeddinci qatındaydın. Əgər, o, bir az bundan əvvəl, burada, mənim qarşımda öz günahını etiraf eləyib uşağı familiyasına yazdırmağa razılıq versəydi, mən yenə də sənə heç nə deməzdim. Lakin o, öz doğma oğlundan da imtina etdi. Sən isə, məndən onun haqqında məsləhət almağa gəlmisən.

Fəridə sanki birdən canlanaraq, möhkəm addımlarla otaqdan çıxır, Anjel siqaret yandırır. Sonra telefona yaxınlaşaraq zəng edir.

A n j e l (*telefona*). Alo, rica edirəm qonşuluğunuzdan Savalanı çağırasınız. (*Qısa pauza*) Alo! Savalan! Mən Fəridənin anasının telefonunu bilmirəm. Tez ona zəng elə, qoy getsin Fəridəgilə... heç nə olmayıb... Fəridə bərk əsəbiləşib. Sonra deyərəm. Yaxşı olar ki, sən də gedəsən. Gecikməyin.

Dəstəyi asaraq özü də yüyürür. İşıq bir an sönüb yenə də yanır. Fəridə öz evinə daxil olaraq, gündəliklərini yandırır. Gövhər, Ədalət, sonra isə Qənimətlə Savalan gəlir. Ədalət o biri otağa keçmək istəyərkən skelet kişi ilə qarşılaşıb dayanır. Fəridə çamadanını götürərək Gövhərlə ağır-ağır gedir. Qənimətlə Savalan dayanıb baxır. Anjel həyəcanla yüyürərək daxil olur. Fəridəgilin ardınca baxır. Sonra qabağa gələrək zala müraciət edir.

A n j e l. Siz elə güman etməyin ki, mən Ədalətdən intiqam almaq üçün belə etdim... Yox! Mən bayaq dedim ki, o, mənim üçün də, oğlum üçün də bir heçdir. Lakin mən Fəridə kimi yaxşı bir qızın bu heçə qurban getməsinə dözə bilmədim. (*Sonra pərdə Anjelin sözsüz mahnısı altında ağır-ağır enir*)

P ə r d ə

1969

XURŞUDBANU NATƏVAN

İŞTİRAK EDİRLƏR

X u r ş i d b a n u N a t ə v a n
C a n i ş i n
K n y a z X a s a y
S e y i d H ü s e y n
H i d a y ə t x a n
M i r z ə R u h u l l a h
N ə v v a b
M a m a y ı
T e r V a h a n
Z a h i r b ə y
Q o c a k n y a z
D a ş d ə m i r
B ə y i m
K o r k a m a n ç a ç ı
T ə h m i n ə
Ş a h m a r
M ö h n ə t
F ə r ə c b ə y
Q a l a r ə i s i
M i x a y l o v
Ş a h z a d ə
M ə l i k ü l d ö v l ə
M u r a d a l ı

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Qafqaz canişininin malikanəsi. Pərdə açılanda geniş otaqda Xurşidbanu ilə Mirzə Ruhullah sükut içində dayanıb zala baxırlar. Knyaz Xasay iti addımlarla gəlib Xurşidbanunun qarşısında dayanır.

K n y a z X a s a y. Canişin cənabları indi buyurub sizi dinləyəcəklər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, knyaz.

K n y a z X a s a y. Qulluğunuzda həmişə hazıram, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Bu mənim üçün böyük iltifatdır, knyaz.

K n y a z X a s a y. Mən sizin haqqınızda lap əfsanəyə bənzər gözəl söhbətlər eşitmişəm.

X u r ş i d b a n u. Sən mənim haqqımda zəhərli sözlər də eşidə bilərsən, knyaz.

K n y a z X a s a y. Ola bilməz! Bütün Azərbaycan sizinlə fəxr etməlidir.

X u r ş i d b a n u. Bu sözləri səndən eşitmək mənim üçün xoşdur, knyaz. Qarabağa qonaq gəlsən, bizi şad etmiş olarsan...

K n y a z X a s a y. Böyük məmnuniyyətlə gələrəm, Banu bəyim.

Ortayaşlı, yaraşıqlı bir adam olan canişin otağa daxil olur.

C a n i ş i n. Xoş gəlmisiniz, madmazel. Sizi gördüyümə çox şadam. Rica edirəm, əyləşin. (*Xurşidbanu ilə canişin əyləşirlər*) Sizin nəslinizə dərin hörmətim olduğuna əmin ola bilərsiniz, madmazel. Qaladakı çinovniklərimizdən razısınızmı? Onlar sizə lazımi qədər hörmət edirlərmi?

X u r ş i d b a n u. Onlarla elə yaxın münasibətim olmasa da, güman edirəm ki, mənə hörmət eləməyə bilməzlər, knyaz həzrətləri.

C a n i ş i n (*Banunun ötkəm cavabına bir qədər təəccüb elәsə də, özünü o yerə qoymur*). Əlbəttə, İbrahim xanın nəvəsinə, general Mehdiqulu xanın qızına hörmət hər kəsin borcudur. Eşitdiyimə görə, siz həm də gözəl şairəsiniz. Sizin haqqınızda kapitan Mirzə Fətəli Axundov mənə danışmışdır. Mən azərbaycanlıların igidliyinə heyranam. Elə bil ki, Allah özü də onların qəhrəmanlığını gözəl Qarabağ atları ilə mükafatlandırıb. Ancaq təəssüf ki, belə cəsur xalqın yarısı sizdən ayrı düşüb.

X u r ş i d b a n u. Bu, bizim faciəmizdir, knyaz həzrətləri. İki böyük dövlətin, qədim bir tarixi olan Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb, qardaşı qardaşdan ayırmaları ədalətli iş deyildir.

C a n i ş i n. Tarixin hadisələri bəzən elə cərəyan edir ki, ağıllı hökmdarlar belə, amansız hərəkətlərə məcbur olurlar. (*Söhbəti dəyişir*) Sizin Tiflisə təşrif buyurmağınızın səbəbi mənə məlumdur, madmazel. Mən çalışaram atanızdan qalan mülkün bir hissəsi sizə qaytarılsın.

X u r ş i d b a n u. Knyaz həzrətləri, mən bütün mülklərimizin qaytarılmasını tələb edirəm. Mən varisiyektayam!

C a n i ş i n (*zarafatyana*). Siz tək qızsınız, o qədər mülk nəyinizə lazımdır?

X u r ş i d b a n u (*həyəcanla*). Mən tək deyilәm, knyaz həzrətləri! Mənim yaşadığım Şuşa şəhərinin əhalisi hələ də şor su içir! Kəndlilərimizin uşaqları məktəbsiz, elmsiz, kitabsız böyüyürlər. Mən onlara heç bir kömək eləyə bilmirəm.

C a n i ş i n (*qısa pauzadan sonra*). Yaxşı, madmazel, mən sizin xahişinizi olduğu kimi əlahəzrət imperatora çatdıraram. Ümid edirəm ki, imperator həzrətləri İbrahim xanın nəvəsindən öz iltifatını əsirgəməz.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, knyaz həzrətləri. (*Qalxır*)

C a n i ş i n (*qalxır*). Arzu edirəm knyaginyanın təşkil etdiyi bu gecəki balda siz də vaxtınızı xoş keçirəsiniz. Zənn edirəm Knyaz Xasay sizi bala müşayiət etmək şərəfini qəbul edər.

K n y a z X a s a y. Məmnuniyyətlə.

X u r ş i d b a n u. Diqqətinizə qarşı minnətdaram, knyaz həzrətləri. İcazənizlə biz bu gün Şuşa qalasına yola düşməliyik.

C a n i ş i n. Nə deyə bilərəm, sizə yaxşı yol. (*Əl tutuşur*)

Xurşidbanu, Knyaz Xasaya da baş əyərək, Mirzə Ruhullanın müşayiəti ilə çıxır.

C a n i ş i n (*Xurşidbanunun ardınca baxaraq*). Ağıllı qızdır. (*Zarafatyana*) Knyaz, siz nə vaxtacan subay gəzəcəksiniz?

K n y a z X a s a y (*canişinin eyhamını başa düşərək, zarafatyana*). Görünür, tale özü qəsdən məni indiyə qədər dayandırırmış, knyaz həzrətləri.

C a n i ş i n (*gülümsəyir*). Eləmi?.. Xurşidbanu həqiqətən şahanə xanımdır... (*Zarafatyana*) Madam ki, tale sizi indiyə qədər subay gəzməyə məcbur eləmişdir, demək, indi öz bəxtinizi sınaya bilərsiniz... Əgər, Xurşidbanu ilə evlənsəydiniz, mən sizi ürəkdən təbrik edərdim... Zənn edirəm ki, bu izdivac əlahəzrət imperatorun özünə də xoş gələrdi. Siz ona sadiq, onun taxt-tacına yaxın müsəlman kübarısınız... İbrahim xanın nəvəsilə sizin izdivacınız Azərbaycan xalqına da psixoloji cəhətdən müsbət təsir edər, imperator hakimiyyətinə qarşı onların hüsn-rəğbətini artırar. (*Zarafatyana*) Necə deyərlər, siz bizi onlarla qohum edərsiniz.

K n y a z X a s a y. Başa düşürəm, əlahəzrət... Lakin mən namuslu adamam. Yalnız siyasətə görə evlənmək...

C a n i ş i n. Yox, knyaz, etiraf eləyin ki, bu gözəl xan qızı sizi məftun etmişdir.

K n y a z X a s a y (*zarafatyana*). Bu hələ işin bir cəhətidir, əlahəzrət...

C a n i ş i n. Mən, Xurşidbanunun indi gedərkən sizə saldığı ani baxışından hiss elədim ki, bu məhəbbət qarşılıqlı ola bilər. (Zarafatyana) Axı, mən də belə incə duyğuların köhnə xiridarıyam...

K n y a z X a s a y (*bir növ şadlıqla*). O məni Şuşa qalasına qonaq dəvət elədi.

C a n i ş i n. Gedin, knyaz.

K n y a z X a s a y (*yarızarafatla*). Doğrusu, əlahəzrət, nə isə, özümdə bir cəsarətsizlik hiss edirəm.

C a n i ş i n. Cəsarətsizlik? İnanmaram. Siz ki, kübar salonlarının pələngisiniz! Təkrar edirəm ki, sizin Azərbaycan xanzadəsilə izdivacınız əlahəzrət imperatora da xoş təsir bağışlayar.

K n y a z X a s a y. Qarabağ camaatı şiədir. Qorxuram onların böyük ruhaniləri keçmiş Qarabağ hakimi İbrahim xanın varisi olan Xurşidbanunun kənardan gəlmiş bir sünnüyə ərə getməsinə razılıq verməsinlər. Onlar çox mütəsib olurlar.

C a n i ş i n. Güman etmirəm Xurşidbanu kimi yüksək təhsil görmüş açıqfikirli bir qız elə xurafatlarla hesablaşsın... Mən sizin səfərinizin uğurlu olacağına əminəm...

K n y a z X a s a y (*ruhla*). İmperator həzrətlərini məmnun etmək mənim üçün şərəfdir!

İ ş ı q s ö n ü r

İKİNCİ ŞƏKİL

İşıq yananda Şuşa qalası görünür. Xurşidbanunun malikanəsi. Zahir bəy eyvandan bağçaya düşərkən qarşıdan gələn Nəvvabla qarşılaşır.

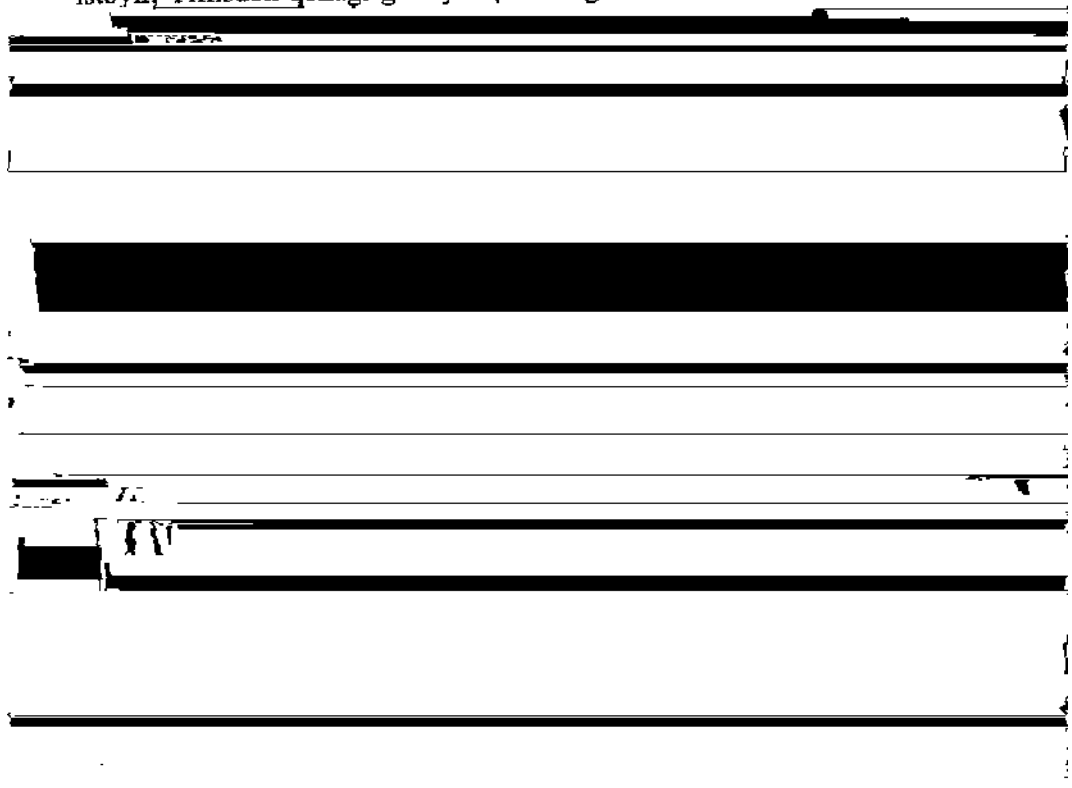
Z a h i r b ə y. Salam, Mirzə Nəvvab.

N ə v v a b (*istehza qarışıq zarafatla*). Salam olsun böyük şair Zahir bəy Fədaya.

Z a h i r b ə y. Mirzə, yenə bəndəyi-həqirə sataşırsınız...

N ə v v a b (*eyni ifadə ilə*). Biz nökarəyik ki, qubernatorun istəkli dostuna sataşaq. Nə üçün gedirsiniz, bəs, yığıncağımız olmayacaq?

Z a h i r b ə y. Xeyr. Mirzə Ruhulla xəbər verdi ki, Xurşidbanu üzr istəyir, Tiflisdən qonağı gəldiyi üçün bu gün "Məclisi-üns"ün məş-

Z a h i r b ə y. Tiflis canişininin yaveri dağıstanlı knyaz Xasay.

N ə v v a b. Hə... Belə de...

Z a h i r b ə y. Xurşidbanunun onunla izdivac etmək istədiyini siz də eşitmisiniz?

N ə v v a b. Eşitmişəm.

Z a h i r b ə y. Biabırçılıqdır. Məgər, bu boyda Qarabağda kişi bulunmadı ki, İbrahim xanın nəvəsi Dağıstandan gəlmiş bir ləzgiyə zövcə olmaq istəyir?

N ə v v a b. Nə olar ləzgiyə gedəndə?

Z a h i r b ə y. Necə nə olar? Bu bizim qüruru milliyyətimizi təhqir etməkdir. Axı, Xurşidbanu adi adam deyil.

N ə v v a b (*zarafatla*). Zahir bəy, düzü, mən, məsələn, şəxsən sizin hansı millətdən olduğunuzu bilmirəm. (*Bərkdən gülür. Zahir bəy təəccüblə ona baxır*) Bəy, mən ölüm, inciməyin, zarafatdı da, eləyirik. Ancaq Banu bəyim ləzgiyə getməkdə heç bir günah eləmir. Dağıstanlılar igid, mərd xalqdırlar.

Nəvvabla Zahir bəy gedirlər.

nın azadlığı uğrunda vuruşmuş oğulların qəhrəmanlığı haqqında mənə heyrətli əhvalatlar nağıl edərdi. Mən belə igidləri sonralar da görürdüm. Onların kədərli taleyi ürəyimi ağrıdırdı. Dünyaya Nizami Gəncəvi kimi, Füzuli kimi dahilər vermiş Azərbaycanın bu gün dünya mədəniyyətindən bu qədər geri qalması izzəti-nəfsimi yaralayır! Mən onu da hiss edirəm ki, bu geriliyin səbəbi heç də mənim xalqımın istedadsızlığı və ya acizliyi olmamışdır!

K n y a z X a s a y. İndi siz danışdıqca, sanki mən də o yalçın qayalar üstündə dayanıb uzaqlara baxan qara yapıncılı Dağıstan igidlərini görürəm... Düşünürəm ki, bizim xalqların taleyi nə qədər birbirinə bənzəyir.

X u r ş i d b a n u. Ah, Knyaz, mənim əzablar, iztirablar çəkmiş qəlbimin sənin sevginə, səmimiyyətinə o qədər ehtiyacı var ki...

K n y a z X a s a y (*Xurşidbanunu sinəsinə sıxaraq*). Banu bəyim, doğrusu, mən buraya gələnəcən sizi bu qədər istədiyimi bilmirdim. İndi mən bütün varlığımla, bütün qəlbimlə sizinəm! Siz mənim bəxt ulduzumsunuz! Uşaqlıqda bir qaraçı demişdi ki, sizin bəxt ulduzunuz tilsimli bir qala üzərində parlayacaq.

X u r ş i d b a n u (*qəribə bir vahimə ilə*). Necə? Tilsimli qala?!

Qapı döyülür.

X u r ş i d b a n u (*knyazdan aralanaraq*). Gəl.

D a ş d ə m i r (*gəlir*). Banu bəyim, bir oğlan təkidlə sizi görmək istəyir.

X u r ş i d b a n u. Nəkarədir?

D a ş d ə m i r. Soruşdum, demədi.

X u r ş i d b a n u. Qoy gəlsin.

Daşdəmir çıxır.

K n y a z X a s a y. Mən getdim öz otağıma.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün, knyaz... Bir yerdə dinləyərik onu.

K n y a z X a s a y. Bəlkə məxfi bir sözü var.

Knyaz keçir o biri otağa, cavan bir oğlan olan Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.

X u r ş i d b a n u. Kimsiniz, ay oğlan, nə istəyirsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Cənubi Azərbaycandanam, xan həzrətləri. İran ərbabının əlindən qaçıb sizə pənah gətirmişəm.

X u r ş i d b a n u. İranda neyləyirlər sizə?

S e y i d H ü s e y n. Bizə zülm eləyirlər, xan həzrətləri! Bizi çarmıxa çəkirlər!

X u r ş i d b a n u. Bu mənə məlumdur. Ancaq siz açıq da gələ bilərdiniz, niyə qaçırdınız?

S e y i d H ü s e y n. Sizdən gizlini yoxdur, xan həzrətləri, biz bir dəstə cavan qərara almışdıq ki, şahın zülmündən vətənimizin xilası uğrunda fədai olaq. Biz kəndbəkənd, şəhərbəşəhər gəzib qardaş-bacılarımızı öz mətləbimizdən hali edirdik, onlar da bizimlə həmfikir olduqlarını ürək yanğısı ilə bəyan edirdilər... Ancaq bir kəndxuda bizim fəaliyyətimizi bilib, ərbaba xəbər yetirdi... Özü də öz azərbaycanlımız idi.

X u r ş i d b a n u. Öz azərbaycanlınız?

S e y i d H ü s e y n. Bəli, xan həzrətləri, öz içimizdəki satqınlar olmasaydı, şah bizi əsir-yesir eləyə bilməzdi.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). İndi bizdən iltimasınız nədir?

S e y i d H ü s e y n. İltimasım odur ki, xan həzrətləri, mənə sığınacaq versinlər. Buradakı həmyerlilərim dedilər ki, çar məmurları mənim İrandan qaçdığımı bilsələr, qalada yaşamağıma icazə verməzlər. Məsləhət gördülər ki, sizə iltica edim.

X u r ş i d b a n u. Kimdir burada sizin həmyerliləriniz?

S e y i d H ü s e y n. Biri sizin baş mehtəriniz Muradalıdır. Biz onunla xalanəvəsiyik.

X u r ş i d b a n u. İsminiz nədir?

S e y i d H ü s e y n. Seyid Hüseyn, xan həzrətləri.

X u r ş i d b a n u. Burada nə iş görə bilərsiniz.

S e y i d H ü s e y n. Hər nə əmr etsəniz. Deyirlər siz təzə məktəb açdırırsınız, mən müəllimlik də eləyə bilərəm.

X u r ş i d b a n u. Fars dilində?

S e y i d H ü s e y n. Təhsilim fars dilində olub. Məlumunuzdur ki, İran məmləkətində bizim öz ana dilimizdə təhsil almağa ixtiyarımız yoxdur. Ancaq mən türkcəni fars-ərəb dillərindən pis bilmirəm. Şer-sənətdən də başım çıxır.

X u r ş i d b a n u. Bəs, indi harda sakin olmusunuz?

S e y i d H ü s e y n. Muradalının balaca mənzilində daldalanıram, xan həzrətləri.

Xurşidbanu zəngi səsləndirir. Daşdəmir daxil olur.

X u r ş i d b a n u (*Daşdəmirə*). Mirzə Ruhullahı buraya dəvət elə.

D a ş d ə m i r. Baş üstə. (*Çıxır*)

X u r ş i d b a n u. Siz mənə xan həzrətləri deməyin, biz xanlıq dövrilə çoxdan vidalaşmışıq.

S e y i d H ü s e y n. Bilirəm, xan həzrətləri.

X u r ş i d b a n u (*daxil olan Mirzə Ruhullaha*). Mirzə, xahiş edirəm mənim adımdan qala rəisindən rica eləyəsiniz ki, bu oğlanın Şuşa şəhərində sakin olmasına icazə versin. Sonra mənim mülkümdən bu oğlan üçün bir otaq ayırıb içini xalı-gəbə ilə döşəsinlər. Cənab Seyid Hüseyn! Etibar eləyib, şəhərdə açdığımız məktəbə sizi müəllim təyin edirəm. Nədən təlim keçməyinizi müdirlə həll edərsiniz. İndi isə müəxxəssiniz.

S e y i d H ü s e y n. Mən sizin etibarınızı doğruldacam, Banu bəyim.

Təzim edərək Mirzə Ruhullah ilə çıxır. Qısa pauza. Xurşidbanu onların ardınca baxır. Sonra dibçəkdəki qərənfillərə yaxınlaşır. Sonra zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Bəyim, sən mənim qərənfillərimə su vermisənmi?

B ə y i m. Bəli, Banu bəyim. Mən hər səhər onların dibinə su tökürəm.

X u r ş i d b a n u. Tapşır, Şuşaya çəkdirdiyimiz bulağın mühəndisi Əbdürrəhim Talıbzadəni nahardan sonra mənim yanıma çağırsınlar.

B ə y i m. Baş üstə. (*Xurşidbanu knyazın olduğu otağa keçir. Bəyim yazı stolunun üstündən şairənin "Qərənfil" şerini götürüb oxuyur*)

Səni kimdir sevən bica, qərənfil?
Sənə mən aşiqi-şeyda, qərənfil!
Səni gülşən ara aşüftə gördüm,
Yəqin bildim tutub sevda, qərənfil!
Belə pəjmürdə hal ilə durubsan,
Düşər güllər ara qovğa, qərənfil!
Düşər kim vəfasızdır bu gülşən,
Gedər bu ələti-ziba, qərənfil!
Üzündən pərdeyi-nazın kənar et!
Unutma aşiqi haşa, qərənfil!

İ ş ı q s ö n ü r

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Muradalının evinin qabağında kiçik bağça. Bağçanın yanından yol keçir. Seyid Hüseyn və Muradalı.

M u r a d a l ı. Yenə şükür ki, qaçıb canını qurtarmısan, xalaoğlu... Deyirəm, görəsən, bu Şimali Azərbaycan olmasaydı, biz cənublular İran şahının zülmündən hara qaçardıq...

S e y i d H ü s e y n. Sənin-mənim kimilərinin qaçıb canlarını qurtarmaqları ilə yaralar sağalarmı?! Axı, milyonlarla körpəli-qocalı ailə hara qaçsın? Neçə min il tarixi olan igid bir xalqı iki yerə parçalayıb gücdən saldılar.

M u r a d a l ı. On ildir ki, o tayda qalmış anamın, bacımın üzünə həsrətəm. Atam bizim obaya divan tutan o ərbabı öldürüb, məni də götürüb bu taya qaçanda on iki yaşım var idi... Deyirlər, bizdən sonra ərbabın adamları ev-eşiyimizi, bağımızı viran eləyiblər. Yazıq anam da bacımı götürüb Təbrizə qaçıb. Orada başlarına nə gəldiyindən indi də xəbərim yoxdur. Bilirəm ki, sənin də xəbərin olmaz. Səni də bir tikə vaxtından atan götürüb Tehrana fəhləliyə getmişdi.

S e y i d H ü s e y n. Tehranda yazıq atam gündə on dörd saat xalı karxanasında fəhləlik eləyib məni oxudurdu. Sonra o cəhənnəm əzabına dözmədi...

M u r a d a l ı (*ah çəkir*). Eh, xalaoğlu...

Elə bu vaxt mahnı eşidilir.

Araz axar lil ilə,
Dəstə-dəstə gül ilə.
Mən yarımı sevirəm,
Şirin-şirin dil ilə.

M u r a d a l ı. Daşdəmirdi. Yaman şən oğlandı...

D a ş d ə m i r (*gəlir*). Salam, Muradalı! Salam, Seyid! Muradalı əmioğlu, Banu bəyim buyurdu ki, qala rəisinin yaveri zabit Mixaylov onun sevimli atı "Meymunu" minib bir neçə saat gəzmək istəyir. Deyir, əgər, zabit gələrsə, "Meymunu" yəhərləyib versin onun sərəncamına.

M u r a d a l ı. Nə olar, Mixaylov yaxşı oğlandı.

D a ş d ə m i r. Sonra sizə qəribə bir xəbər də gətirmişəm. İran şahının qardaşı, sizin Təbriz mahalının keçmiş hakimi bu taya qaçıb,

rus padşahından sığınacaq istəyib, padşah da onun Şuşa qalasında sakin olmasına izn verib, dünən otuz iki arvadı ilə tirmə yəhərli Həmədan eşşəklərində şəhərimizə varid oldu. Özü də arvad kimi qırmızı qanavuzdan tuman geyinib, əlləri də xınalı... (*Gülür*) Gör sizin kimi oğlanlara kim zülm eləyirmiş! Biriniz onun başına bir güllə çaxmayıbsınız...

S e y i d H ü s e y n. Bizim taleyimizə baxın! Cənubi azərbaycanlıların cəlladı Şimali Azərbaycanda sığınacaq da tapır.

D a ş d ə m i r. Özü də otuz iki arvadı ilə. Sizin canınız üçün, tirmə palanlı Həmədan eşşəkləri gəlib qabağımızdan keçəndə, şahzadənin arvadlarından biri rübəndini qaldırıb mənə gülümsədi... Mən də irişib, ona göz vurdum. Amma necə gözəl idi...

M u r a d a l ı. Deməli, o əclaf bizi o qədər biqeyrət hesab edir ki, gəlib burada, gözümüzün qabağında yaşamaq istəyir? Quduz it kimi öldürəcəm onu!

D a ş d ə m i r (*əlini xəncərinin qəbzəsinə qoyaraq*). Mən də sənə

[redacted]

S e y i d H ü s e y n. Yox, qardaşlar! Tək onu öldürməkdən nə çıxar? Siz bütün xalqı qırğına verərsiniz... Onsuz da, Cənubi azərbaycanlılara divan tutmaq üçün İran şahına bir bəhanə lazımdır.

M u r a d a l ı. Bəs, neyləyək? Başımıza arvad ləçəyi bağlayıb tamaşa eləyək?!

D a ş d ə m i r. O da otuz iki gözəllə kef çəksin...

S e y i d H ü s e y n. Şahzadələri yetişdirən mütləqiyyəti tar-mar etmək lazımdır. Bunun üçün də gərək bütün xalq ayağa qalxsın.

M u r a d a l ı. Yox, xalaoğlu, sənin ki oldu dərvəzə balıq şövdəsi. Biz oturaq gözləyək baqqal Əbiş, "Uç badam, bir qoz" Fətiş nə vaxt ayılacaq?..

S e y i d H ü s e y n. Xalq yalnız baqqallardan ibarət deyil. Dünyanın yükünü çiyinlərində daşıyan zəhmətkeş insanlar var!

D a ş d ə m i r. Tumanlı qırmızısaqqal, yəqin, harda gözəl görüb, çəkib hərəmxanasına.

M u r a d a l ı (*həyəcanla*). Daşdəmir, sənə dediyim mütrüb qız, bax, budur. Qalada təzə peyda olub... Ey gözəl qız, keçin bura.

Qız, Muradalıya baxıb gülümsəyir və kor kamançaçının əlindən tutaraq bağçaya gətirir, sonra kor kamançaçı çalınız eyzən Muradalıya baxa-baxa oxuyub-oynayır.

T ə h m i n ə.

Sənin boyun sərv kimi ucadır,
Sənin gözün şəvə kimi qaradır.

Muradalı əlini qızın çənəsinə çəkmək istəyir.
Lakin rəqqasə işvə ilə gülümsəyib üzünü qaçırır.

T ə h m i n ə.

Mən çöllərdə bir ceyranam,
Heç bir kəsə ram olmaram.
Ürəyim Savalandadır,
Canım da Savalandadır...

Qız oynaya-oynaya qavalı oğlanların qabağına tutur, onlar da pul atırlar.

S e y i d H ü s e y n. Ay qız, sən Savalan dağı haqqında mahnı oxumaqda, yoxsa, otaylısan?

T ə h m i n ə. Bəli ağa, İrandanıq.

M u r a d a l ı (*qıza yaxınlaşaraq, pıçıltı ilə*). Aşiq olmuşam sənə, ay qız, gəl, bu gecə görüşək.

T ə h m i n ə (*gülümsəyərək oxuyur*).

Baxışların qılıncdan da itidir,
Gülüşlərin ürəyimi titrədir.
Aşiq olan sevdiyinə kəm baxmaz,
Düz ilqarı, düz peymanı gərəkdir.

D a ş d ə m i r. Dostum Muradalı, bu keçməli can deyil! Afərin sənə!

Bu zaman "Yol verin! Şahzadə həzrətlərinə yol verin!" deyə səslər eşidilir və bunun ardınca kəcavədə əyləşmiş şahzadə, Məliküldövlənin müşayiətilə gəlib keçərkən, qızı görüb, kəcavəni dayandırır və bir qədər tamaşadan sonra Məliküldövləni işarə ilə çağırıb qulağına nə isə deyir. Sonra Məliküldövlə də işarə ilə qızı çağırıb qulağına nə isə deyir. Qız gülümsəyərək, razılıq mənasında başını tərpədir. Kəcavə yoluna davam edir.

M u r a d a l ı. Ay qız, o tumanlı meymunun adamı sənə nə deyirdi?

T ə h m i n ə. Şahzadəni əyləndirmək üçün bizi onun sarayına dəvət edirdi.

M u r a d a l ı. Getsən, öldürərəm!

T ə h m i n ə (*çalıb-oxuyur*).

Mən çöllərdə bir ceyranam,
Heç bir kəsə ram olmaram...

Və birdən qız ağzını Muradalının qulağına yaxınlaşdırıb nə isə deyir.

M u r a d a l ı (*bərk şadlanaraq*). Oldu!

İşıq sönür. Gecə. Eyni bağça. Təhminə və Muradalı. Muradalı qızı qucaqlayıb öpür.

T ə h m i n ə. Yalvarıram, oğlan, mənə toxunma.

M u r a d a l ı. Nə üçün?

T ə h m i n ə. Çünki istəyirəm səni.

M u r a d a l ı. Yoxsa, sən istəmədiyin oğlanlarla olursan?

T ə h m i n ə. Mən bakirə qızam.

M u r a d a l ı. Səfeh-səfeh danışma. Bir sən qızsan, bir də nənəm.

Qızı yenə də qucaqlayır. Təhminə onun əlindən çıxıb, kənara sıçrayır.

T ə h m i n ə. And içirəm ki, elədir. Əgər, o fikrə düşsən, bir də məni görməzsən.

M u r a d a l ı. İstəyirsən şəriətin qanunu ilə səni burda qaldığımız müddətdə siğə eləyim özümə...

T ə h m i n ə (*həyəcanla*). Mən siğəyə nifrət edirəm!

M u r a d a l ı. Onda... Onda, gəl alım səni, ol mənim arvadım. Aldatmıram, düz sözümdür.

Təhminə "yox" mənasında başını bulayır.

M u r a d a l ı (*hövsələdən çıxaraq*). Bəs, sən deyirsən məni istəyirsən, axı?

T ə h m i n ə. Çox istəyirəm. Ancaq sabah, biri gün başıma nələr gələcəyini bilmirəm.

M u r a d a l ı. Başına nə gələcək... yenə də göbəyini əsdirə-əsdirə oynayıb, pul yığacaqsan dayna...

T ə h m i n ə (*mütəəssir halda*). Nə üçün ürəyimə toxunursan, oğlan? Sən elə bilirsən rəqqasənin pul yığmaqdan başqa ayrı dərdi ola bilməz?

M u r a d a l ı. Yaxşı, əgər, ürəyinə toxundumsa, bağışla. Mən namərd deyiləm. And içirəm namusuma ki, sənin sirrini xəncərlə də mənim ürəyimdən çıxara bilməzlər. De görüm, dərdin nədi? Axı, mən də sənin kimi otaylıyam... Bizim də orda evimiz, bağ-bağçamız var idi.

T ə h m i n ə (*birdən canlanaraq*). Bəs, niyə qoyub gəlmisən?

M u r a d a l ı. Bu gün səni sarayına dəvət eləyən o əclaf şahzadə kimilərinin zülmündən qaçmışıq...

T ə h m i n ə (*qəsdən*). Nə üçün əlahəzrət şahzadəni belə yamanlayırsan, oğlan?

M u r a d a l ı (*acıqlanır*). Sarsaq-sarsaq danışma, o əlahəzrət deyil, quduz canavardır! Dərisi iki qəpiyə dəyməyən o məlun yüzlərlə igid qanı tökdürüb. Yenə də deyirəm, əgər, puldan ötəri onun sarayına getsən, öldürərəm səni.

T ə h m i n ə. Mənə pul lazım deyil.

M u r a d a l ı (*təəccüblə*). Bəs, nə lazımdır?

T ə h m i n ə. Sənin sədaqətin, igidliyin!

M u r a d a l ı. Nə üçün?

T ə h m i n ə (*qəmli təbəssümlə*). Çünki sevirəm səni.

M u r a d a l ı. Yox, sənin, nə isə, bir sirrin var... Bəs, nə vaxt ürəyini mənə açacaqsan?

T ə h m i n ə (*məhəbbətlə gülümsəyir*). Nə vaxt məni, doğrudan da, istədiyinə inansam.

M u r a d a l ı. İnan mənə, Təhminə! Bir könüldən min könülə aşiqəm sənə. Əgər, səni bu qədər istəməsəydim, namərd oğlan olsaydım, indi xəncəri dirəyərdim böyrünə, istədiyimi eləyərdim. Sən getdikcə mənim daha çox xoşuma gəlirsən.

T ə h m i n ə (*ona sarılaraq*). Ax, igid oğlan! Mən sənin səsində qeyrət, cəsarət hiss edirəm! Mən sənin sadiq kənizin olaram! Gecə-gündüz başına dolanaram.

M u r a d a l ı (*həyəcanla*). Mən də, sən nə desən ona hazıram. Sən nəcib qıza oxşayırsan.

T ə h m i n ə (*ona qısılaraq*). Ürəyim, canım oğlan, sən nə yaxşı söz dedin mənə.

Oğlanı öpür.

İ ş ı q s ö n ü r

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu yazı stolunun qabağında dəftərçədən öz şerini oxuyur.

Əgərçi xoşdu mənə ətri, həm səfası gülün,
Cəfası çoxdu, nə hasil ki, yox vəfası gülün.
Cəfayi-xarı görüb, köçdü, köçdü bağidən bülbül,
Göron kim olub bu gülşəndə aşinası gülün?
Xəzanə meyl elədi, almadı vəfa nəzərə,
Yetişdi bülbülə çox-çox qəmü cəfası gülün.
Yazılsa nöqtəbənöqtə, deyilsə hərfbəhərf,
Qurtarmaz həşrə qədər halü-macarası gülün.
Cahanda zərrə qədər olmaz, ey könül, xəndan,
Ki, xuni-bülbül, əgər, olmasaydı qəzası gülün.
Tutardı xuni-cigərdən olaydı gər sirab,
Günəştək hər tərəfi, Natəvan, ziyası gülün.

Knyaz Xasay pərt gəlir.

X u r ş i d b a n u (*şadlıqla*). Xasay, sən gələnəcən mən də təzə bir şer yazdım, istəyirsən oxuyum.

K n y a z X a s a y. Üzr istəyirəm, Banu bəyim... Sizin şair homkarlarınız məni şerlə kifayət qədər doyurmuşlar.

X u r ş i d b a n u. Nə olub, Xasay?

K n y a z X a s a y. İndiyə qədər sizə deyib qanınızı qaraltmaq istəmirdim. Onlar mənə nalayiq həcvlər yazırlar. Hətta, biri məni "qab qalaylayan ləzgi" adlandırmışdır. (*İsterik bir gülüşlə*) Axı, bizim ləzgilərdən yaxşı qalayçı olur...

Cibindən bir konvert çıxarıb Xurşidbanuya verir. Xurşidbanu konverti açıb həcvi oxuyur. Əsəbi hərəkətlə cırıb tullayır.

X u r ş i d b a n u. Bu nədir?

K n y a z X a s a y. Siz bikef olmayın, Banu bəyim. Qoy nə deyirlər, desinlər. Onsuz da, bilirəm ki, sizin kübarların lap ilk gündən məni görməyə gözü yoxdur.

X u r ş i d b a n u (*sarsılmış halda*). Mən bilirəm ki, o həcvləri yazanlar bizim həqiqi şairlərimiz deyillər. Məgər, mənim haqqımda uydurduqları bəs deyilmiş, indi də sənin üstünə düşüblər?! Guya, mən sənin qadının ola-ola, Şuşaya çəkdirdiyim bulağın mühəndisi Əbdürrəhim Talıbzadəyə eşq yetirmişəm... Bulaq çəkilən yerləri səyahət elədiyim zaman gecə meşədə onunla bir çadırda qalmışam... (*Ağlayır*)

K n y a z X a s a y. Bilirsiniz ki, mən də o barədə sizdən heç nə soruşmadım.

X u r ş i d b a n u. Mən o cür alçaq böhtanlar haqqında təşvişə düşməyi belə mənliyimə sığışdırmadığım üçün heç özümü təmizə çıxarmağa da çalışmadım. Axı, doğrudan da, mən o gecə mühəndis Talıbzadənin işlədiyi meşədə qalmışdım.

K n y a z X a s a y (*həyəcanla*). Peterburqun, Parisin salonları üzümüzə açıq olduğu halda, axı, biz nə üçün bu uzaq qalanı kəsdirib oturmuşuq? Nə işimiz var bizim bu qaragüruhun içində?! Siz nə qədər zəhmət, xərc çəkib, bu dağın başına şirin su çəkdirirsiniz, onlar da sizi elə mükafatlandırırlar.

X u r ş i d b a n u (*əsəbi*). Mən bulağı onlar üçün çəkdirmirəm! Mən o bulağı qışın çovğununda yeddi-səkkiz kilometr piyada yol gedib, meşədən şirin su gətirən zəhmətkeş əhali üçün çəkdirirəm!

D a ş d ə m i r (*gəlir*). Cənab şairlər sizin hüzurunuza müntəzirdirlər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*bir gümrahlıqla*). Elə xəbislərə tutarlı sillə bizim təmkinimizdir, Xasay! Bu gün "Məclisi-üns"ün məşğələsi var, bəlkə sən də iştirak eləyəsən? Orda maraqlı söhbətlər olur... Təzə şerlər oxunur...

K n y a z X a s a y (*soyuq*). Yox, Banu bəyim. Mən gəzib yorulmuşam. (*O biri otağa keçir. Xurşidbanu fikirli-fikirli onun ardınca baxır*)

X u r ş i d b a n u (*Daşdəmirə*). De, buyursunlar.

Daşdəmir çıxır. Nəvvab, Mamayı, Zahir bəy, Ter Vahan, Seyid Hüseyn və Mirzə Ruhullah daxil olur. İşıq sönüb-yanır və bu zaman şair Mamayının öz şerini oxuduğunu görürük.

M a m a y ı.

Bir bikəsi zarəm vətənimdə, vətənim yox,
Bir bülbülü bibalpərəm, bir çəmənim yox.
Bir yanda vətən təhlükəsi canımı almış,
Bir fəhm edənim, ağlayanım, dərk edənim yox.

Z a h i r b ə y. Abidar mənzumədir. Siz bir kəlamə baxın: "Bir bikəsi zarəm vətənimdə, vətənim yox..." Gözəl deyib şair...

Nəvvab. Şairin nidasında həddindən ziyadə ümidsizlik var, bu əhvali-ruhiyyə bizim xalqımıza xas deyil.

Seyid Hüseyn. Banu bəyim, icazənizlə möhtərəm şairə bir sual vermək olar?

Xurşidbanu. Əlbəttə. Ağalar, Seyid Hüseyn cənabları sənət və ədəbiyyat aləmindən baxəbər, açıqfikirli bir ziyalıdır. Mən istəyirəm ki, bizim ədəbi məclislərimizdə o da iştirak eləsin.

Zahir bəy. Da...a?!

Seyid Hüseyn. Cənab Mamayı, siz bu şerinizlə nə demək istəmisiniz?

Mamayı. Məgər, aydın olmurmu ki, mən millətimizin dərdini tərənnüm edirəm? Arazın o tayında İran şahlarının bizim qardaşlarımıza nə divan tutduqları gərək ki, sizə daha yaxşı məlumdur, cənab Seyid Hüseyn!

Seyid Hüseyn. Məlumdur... yaxşı məlumdur. Fəqət millətə vuruş lazımdır, ağalar, inilti yox!

Zahir bəy. Bizim əfkari-amalımız məhəbbət və şəfqət olmalıdır. Binaənəleyə cənab Seyid Hüseyn, bilmək istərdik ki, siz nə cür vuruş nəzərdə tutursunuz?

Seyid Hüseyn. Mən xalqı həqiqi azadlığa, birliyə qovuşduracaq mübarizədən danışıram, cənab Zahir bəy.

Zahir bəy. "Həqiqi azadlıq" bir qədər mücərrəd məfhumdur, bəlkə lütfən fikrinizi izah eləyəsiniz?

Nəvvab (*zarafatyana*). Cənab Zahir bəy, siz neçə ildir qubernatora dilmançlıq eləyirsiniz, doğrudanmı, "həqiqi azadlığın" nə demək olduğunu anlamırsınız?

Zahir bəy. Bu olmadı... Olmadı, cənab Nəvvab! "Anlamırsınız" bir qədər qeyri-məqbul kəlamdır. Bilirsiniz ki, mən izzət-nəfsimi sevən adamam.

Nəvvab (*zarafatyana istehza ilə*). Əlbəttə... Bağışlayın, bəy.

Seyid Hüseyn. Cənab Zahir bəy, həqiqi azadlıq odur ki, insanlar yaltaq, rəzil, casus olmağa məcbur edilməsin! Hamı, sizin buyurduğunuz kimi, izzət-nəfsinin sahibi olsun! Cənab Mamayı şerində bizim öz vətənimizdə vətənsiz olduğumuzu ürək yanğısı ilə yazır, fəqət neyləmək lazım olduğunu göstərmir!

Zahir bəy. Əfv buyurun, sizcə, neyləmək lazımdır?

Nəvvab (*eyni zarafatyana ifadə ilə*). Bəy, yenə deyəcəm, xətrinizə dəyəcək, məgər, siz bilmirsiniz ki, neyləmək lazımdır? Nə üçün məhz o sözü bu oğlandan eşitmək istəyirsiniz?

Zahir bəy. Yox, bu olmadı, olmadı!

Seyid Hüseyn. Cənab Zahir bəy, ilanı birdəfəlik məhv etmək üçün dərhal başını əzmək lazımdır, indi aydındırmı? İndicə siz də bir gözələ həsr etdiyiniz qəzəlinizi oxudunuz, axı, siz qul halına salınmış gözəlin nəyini vəsf edirsiniz? Şahın ərbabları Azərbaycan qızlarının namusunu ayaqlar altına salıb tapdalayırlar! Ağalar, siz əvvəl o gözəli azad eləyin, sonra hüsnünə şer yazın. Əl çəkin bu fars-ərəb sözləri ilə dolu qəzəlçilikdən, mədhiyyəçilikdən, ağalar! Qəzəl – mədhiyyə öz dövrünü çoxdan bitirmişdir, ağalar! İrəliyə baxın!

Nəvvab. Doğrudur.

Zahir bəy (*coşur*). Deməli, biz gərək Nizamidən, Füzulidən, Nəsimidən sərf-nəzər eləyək?

Xurşidbanu. O parlaq ulduzların əsərlərindəki fars, ərəb təbirləri əsrlərlə bizim torpaqları at tapdağı eləyən yadelli qəsbkarların təsiri idi ki, indi biz özümüz də o bədnam təsirdən qurtara bilmirik.

Zahir boy (*coşur*). Ağalar, ərəb, fars dilləri milləti islamın iftixarı olduğu üçün, onların təsiri bizim kəlamımızı müzəyyən edir. Milləti islamın fituhatı bizi ərəb-fars münəvvərlərinə yaxınlaşdırmışdır.

Nəvvab. Zahir bəy, bağışlayın, mən deyəndə ki, siz öz millətimizi tanımırsınız, rəncidə olursunuz. İslam millət deyil, dindir!

Ter Vahan. Rus şairi Lermontov Azərbaycan dilinə valeh olub, onu Şərqin fransız dili adlandırmışdır.

Xurşidbanu. Fransızların məşhur ədibi Aleksandr Düma bizə qonaq gələndə Azərbaycan dilinin musiqisinə heyran olduğunu söyləyirdi, fəqət hamıdan qabaq biz özümüz öz dilimizin qədir-qiymətini bilməliyik, ağalar.

Ter Vahan. Vaqifin təmiz Azərbaycan dilində yazdığı şerləri oxuyanda insanın ruhu təzələnir. Elə bil, qayalardan qaynayıb çıxan bulaqların səsini eşidirsən...

Nəvvab (*zarafatyana*). Bəh... Bəh... əcəb deyirsən, Vahan.

Seyid Hüseyn. Öz dilinə, öz milli varlığına sahib sənətkar bütün millətlər üçün əzizdir.

T e r V a h a n. Erməni ədibi Mirzə Yusif Nersesov Vaqifin şerlərini toplayıb Tiflisdə kitab halında nəşr etmişdir.

X u r ş i d b a n u. Dil bizim milli varlığımızdır. Ağalar, nə qədər ki, Azərbaycan xalqı yaşayır, Azərbaycan dili də yaşayacaq! Mən Azərbaycan balalarının Homeri, Danteni, Şekspiri, Höteni, Puşkini öz doğma – gözəl ana dillərində oxuyacaqları günü görürəm!

İ ş ı q s ö n ü r

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun şəninə şən alqışlar eşidilir: "Sağ olsun, Banu bəyim! Şairəyə uzun ömür!" Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Seyid Hüseyn, Mamayı, Ter Vahan və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur.

N ə v v a b. Banu bəyim! Gur meşələrin, sərt qayaların arasından çəkdirib, bu uca qalaya çıxartdığınız o bulaq gələcək nəsillərə sizdən unudulmaz yadigardır.

S ə s l ə r. Təbrik edirik!

X u r ş i d b a n u. Sağ olun, ağalar! Lakin mən əminəm ki, gələcək nəsillər elə kiçik bulaqlarla kifayətlənməyəcək!

N ə v v a b. Varını verən utanmaz, Banu bəyim. Siz əlinizdən gələni əsirgəmirsiniz.

M a m a y ı. O kiçik bulaq gecə-gündüz sizin şəninizə nəğmələr oxuyacaq.

S ə s l ə r. Sağ olsun Xurşidbanu! Ömrü uzun olsun şairənin!

X u r ş i d b a n u (*Mirzə Ruhullaha*). Mirzə, tapşırın xəbər versinlər ki, bulağın açılışı münasibətilə sabah bütün şəhər əhli mənim qonağımdır. Bu axşam isə, siyahı üzrə bütün kasıblara şirniyyat, düyü və yağ paylansın.

N ə v v a b. Sağ olun, Banu bəyim. Sizi bir daha təbrik edirik. Gedək, ağalar. Şairəyə dincəlmək lazımdır. Səhərdən ayaq üstündədir.

Hamı çıxır. Şairənin üzü fikirli, tutqun bir ifadə alır.
Və o, zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Knyaz hələ gəzməkdən qayıtmayıb?

B ə y i m. Xeyr.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq, öz-özü ilə danışırmış kimi*). Knyaz darıxır...

B ə y i m. Oy, Banu bəyim, knyaz sizi o qədər istəyir... Nə üçün darıxsın?!

X u r ş i d b a n u. Görünür, darıxmamaq üçün təkcə istəmək azdır, Bəyim... Mənim həmyerlilərim onun yanında məni eyzən xar eləyirlər. Heç bir əyan onunla kəlmə kəsib danışmır, hansı onu görürsə, üzünü yana çevirir...

B ə y i m. Qoy üz çevirsinlər, məgər, sizin sevginiz onun üçün kifayət deyilmi?

X u r ş i d b a n u. Axı, biz knyazla yiyəsiz adada deyilik! Biz cəmiyyət içində yaşayırıq! Mən xəcalət çəkirəm.

B ə y i m. Bir söz desəm, mənə acığınız tutmaz ki?

X u r ş i d b a n u. Yox! Sənə demişəm ki, ürəyinin sözünü həmişə aç, de!

B ə y i m. Cənab knyazın özü də adamlarla qaynayıb-qarışmır.

X u r ş i d b a n u. Knyaz qəribədir! Məndən ötəri elini, vətənini atıb gəlib.

B ə y i m. Cənab knyaz da, o biri ağalar kimi, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adamlara yuxarıdan aşağı baxır, amma sizin kasıb adamlarla rəftarınız məni fərəhləndirir, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*əsəbi halda*). Əgər, ağalar, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adi insanlara həqarətlə baxırlarsa, qoy onlar da, həmin ağaları adam yerinə qoymasınlar!

B ə y i m. Bu mümkün deyil, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün?

B ə y i m. Çünki... onda balaları ac qalar, yurdları viran qoyular!

Qısa pauza.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, elədir. Sən həqiqəti məndən aydın dərk edirsən, Bəyim.

B ə y i m. Elə deməyin, Banu bəyim. Sizin qarşınızda mən kiməm ki...

X u r ş i d b a n u (*əsəbi halda*). Sən – insan! Allah, Peyğəmbər harada deyib ki, ağa rəiyyətdən əşrəfdir?! Heç vaxt demə "Mən

T e r V a h a n. Erməni ədibi Mirzə Yusif Nersesov Vaqifin şerlərini toplayıb Tiflisdə kitab halında nəşr etmişdir.

X u r ş i d b a n u. Dil bizim milli varlığımızdır. Ağalar, nə qədər ki, Azərbaycan xalqı yaşayır, Azərbaycan dili də yaşayacaq! Mən Azərbaycan balalarının Homeri, Danteni, Şekspiri, Höteni, Puşkini öz doğma – gözəl ana dillərində oxuyacaqları günü görürəm!

İ ş ı q s ö n ü r

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun məlikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun şəninə şən alqışlar eşidilir: "Sağ olsun, Banu bəyim! Şairəyə uzun ömür!" Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Seyid Hüseyn, Mamayı, Ter Vahan və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur.

N ə v v a b. Banu bəyim! Gur meşələrin, sərt qayaların arasından çəkdirib, bu uca qalaya çıxartdığınız o bulaq gələcək nəsillərə sizdən unudulmaz yadigardır.

S ə s l ə r. Təbrik edirik!

X u r ş i d b a n u. Sağ olun, ağalar! Lakin mən əminəm ki, gələcək nəsillər elə kiçik bulaqlarla kifayətlənməyəcək!

N ə v v a b. Varını verən utanmaz, Banu bəyim. Siz əlinizdən gələni əsirgəmirsiniz.

M a m a y ı. O kiçik bulaq gecə-gündüz sizin şəninizə nəğmələr oxuyacaq.

S ə s l ə r. Sağ olsun Xurşidbanu! Ömrü uzun olsun şairənin!

X u r ş i d b a n u (*Mirzə Ruhullaha*). Mirzə, tapşırın xəbər versinlər ki, bulağın açılışı münasibətilə sabah bütün şəhər əhli mənim qonağımdır. Bu axşam isə, siyahı üzrə bütün kasıblara şirniyyat, düyü və yağ paylansın.

N ə v v a b. Sağ olun, Banu bəyim. Sizi bir daha təbrik edirik. Gedək, ağalar. Şairəyə dincəlmək lazımdır. Səhərdən ayaq üstündədir.

Hamı çıxır. Şairənin üzü fikirli, tutqun bir ifadə alır.
Və o, zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Knyaz hələ gəzməkdən qayıtmayıb?

B ə y i m. Xeyr.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq, öz-özü ilə danışırmış kimi*). Knyaz darıxır...

B ə y i m. Oy, Banu bəyim, knyaz sizi o qədər istəyir... Nə üçün darıxsın?!

X u r ş i d b a n u. Görünür, darıxmamaq üçün təkcə istəmək azdır, Bəyim... Mənim həmyerlilərim onun yanında məni eyzən xar eləyirlər. Heç bir əyan onunla kəlmə kəsib danışmır, hansı onu görürsə, üzünü yana çevirir...

B ə y i m. Qoy üz çevirsinlər, məgər, sizin sevginiz onun üçün kifayət deyilmi?

X u r ş i d b a n u. Axı, biz knyazla yiyəsiz adada deyilik! Biz cəmiyyət içində yaşayırıq! Mən xəcalət çəkirəm.

B ə y i m. Bir söz desəm, mənə acığınız tutmaz ki?

X u r ş i d b a n u. Yox! Sənə demişəm ki, ürəyinin sözünü həmişə aç, de!

B ə y i m. Cənab knyazın özü də adamlarla qaynayıb-qarışmır.

X u r ş i d b a n u. Knyaz qəribədir! Məndən ötəri elini, vətənini atıb gəlib.

B ə y i m. Cənab knyaz da, o biri ağalar kimi, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adamlara yuxarıdan aşağı baxır, amma sizin kasıb adamlarla rəftarınız məni fərəhləndirir, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*əsəbi halda*). Əgər, ağalar, çörəklərini halal zəhmətlə qazanan adi insanlara həqarətlə baxırlarsa, qoy onlar da, həmin ağaları adam yerinə qoymasınlar!

B ə y i m. Bu mümkün deyil, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün?

B ə y i m. Çünki... onda balaları ac qalar, yurdları viran qoyular!

Qısa pauza.

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, elədir. Sən həqiqəti məndən aydın dərk edirsən, Bəyim.

B ə y i m. Elə deməyin, Banu bəyim. Sizin qarşınızda mən kiməm ki...

X u r ş i d b a n u (*əsəbi halda*). Sən – insan! Allah, Peyğəmbər harada deyib ki, ağa rəiyyətdən əşrəfdir?! Heç vaxt demə "Mən

kiməm ki...” (*Bayırda at ayaqlarının tappıltısı eşidilir*) Knyaz gəldi. Get aşpaza de stolu düzəltsin.

Bəyim təlosik gedir. Knyaz Xasay daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Ax, Xasay, nə üçün sən bu gün bizim şənliyimizdə iştirak eləməyib, çıxıb getmisən? Bircə görsəydin ki, bulağın açılışına qala əhli necə sevinir... Elə bil ki, bayram idi...

K n y a z X a s a y (*gizli dalğınlıqla*). Bir özünüz düşünün. Banu bəyim, arvad o cür işlər görür, camaat əl çalıb onu alqışlayır, ər isə, kənarda dayanıb gözünü döyür...

X u r ş i d b a n u (*alınaraq*). Mən hər bir yaxşı işimdə səni öz yanımda hiss edirəm, knyaz. Elə bil ki, biz bir adamıq...

K n y a z X a s a y (*pərt halda gülümsəyir*). Biz bir-birimizi nə qədər sevsək də, ər ərdir, arvad da arvad! (*Xurşidbanunun pərtliyini hiss edərək*) Mən sizi başa düşürəm, Banu bəyim. Sizin xalqınızı da qiymətləndirirəm... Lakin onu da etiraf edirəm ki, elə bu, məni öz gözümdən salır. Mən özüm-özümə avara-sərgərdan bir adam kimi görünürəm... İnanın ki, bunun səbəbini soruşsanız, izah eləyə bilmərəm, ancaq... elə bil ki, siz mənə məzəmmətlə baxıb soruşursunuz: “Heç öz xalqından xəbərin varmı?”

X u r ş i d b a n u (*son dərəcə pərişan*). Mən deməyə söz tapmıram, Xasay.

K n y a z X a s a y (*Xurşidbanunu öpərək*). Nə olursa-olsun, mən sizin məhəbbətinizdən başqa heç nə haqqında düşünmək istəmirəm. Əgər, mən indiyə qədər öz xalqımın taleyinə biganə olmuşamsa, günahkar özüməm.

Xurşidbanunun qoluna girərək o biri otağa keçirlər. Bəyim daxil olub fikirli-fikirli onların ardınca baxır.

D a ş d ə m i r (*qapıdan boylanaraq*). Bəyim...

B ə y i m. Diksindim, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r (*içəri girərək*). Yenə nə fikrə getmisən, Bəyimcan?

B ə y i m. Bu axır vaxtlar knyaz bir cür olub...

D a ş d ə m i r. Nə cür yəni?

B ə y i m. Gününü eyzən dağlarda, meşələrdə keçirir.

D a ş d ə m i r. Yəqin Dağıstan yadına düşüb...

B ə y i m. Evdə olanda da, ya kitab oxuyur, ya da artırmada, bağçada var-gəl edir.

D a ş d ə m i r. Tay neyləsin, xışın qulpundan yapışıb, yer şumlamayacaq, at tumarlamayacaq... Knyazdı dayna... Bəs, ağa nə cür olar?

B ə y i m. Başa düş, Daşdəmir... Onun belə hərəkəti Banu bəyimə pis təsir eləyir...

D a ş d ə m i r. Banu bəyim səhərdən axşamacan işdə-gücdə olur. Knyaz da qalır tək, bilmir neyləsin... Bizim ağaların da onunla arası yoxdur ki, knyaz onlarla qumar oynasın, şərab içib, kef çəksin. Eh, ağaların dərdi bizə qalmayıb ki, az, sən özümüzdən danış.

B ə y i m. Daşdəmir, yenə “az”. Sarayda bütün qulluqçular mənə xanım deyir!

D a ş d ə m i r. Yəni, deyirsən, mən də sənə xanım deyim?

B ə y i m. Əlbəttə. (*Daşdəmir pıqqıldayır*) Niyə gülürsən, Daşdəmir?

D a ş d ə m i r. Axı, xanım, bəylərin, xanların qızlarına deyirlər.

B ə y i m. Mən xan qızının freylinasıyam. (*Gizli zarafatla*) Banu bəyim deyir səni elə oğlana verəcəyəm ki, lap bəy balası kimi olsun.

D a ş d ə m i r. Nə danışırsan, Bəyimcan? (*Oxuyur*)

Bəs məni neyləyirsən?
Sürməni neyləyirsən?

B ə y i m (*gizli zarafatla*). Daşdəmir, mən bu cür xanım kimi geyinirəm, bu cür xanım kimi yaşamağa öyrənmişəm, bu cür sarayda oluram, gedib sizin qaranlıq daxmanızda neyləyəcəyəm?

D a ş d ə m i r. Qaranlıq daxma nədi, az... Dədəmin üç mərtəbə bir imarəti var ki, baxan deyir bir də baxım. Dövlətdə də bəylər ona həsəd aparır... Kişidə qızıl xurcunla. Almaz... Brilyant... Eh... danışırsan da.

B ə y i m. Bəs, niyə gəlib sarayda xidmət eləyirsən, Daşdəmir?

D a ş d ə m i r. Mən gəlməmişəm. Xurşidbanu bizim kəndə gəlib kəndlilərin yaşayışlarıyla tanış olanda məni görüb, xoşuna gəlmişəm, atamdan xahiş eləyib ki, göndərsin məni onun sarayına. Bilirsən, qaydadır da, xan saraylarında gərək qəşəng oğlanlar olsun...

B ə y i m (*gülür*). Bah... bah... Çək özünü, Daşdəmir...

D a ş d ə m i r. Nə var, yoxsa, məndən xoşun gəlmir?

B ə y i m. Gəlir...

D a ş d ə m i r. O nə cür “gəlir” deməkdi, az?

B ə y i m. Səndən yaman xoşum gəlir, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r. Nə olsun? Məndən hamının xoşu gəlir, bu, sevgi oldu?

B ə y i m (*hərkdən gülərək*). Ölürəm səndən ötəri, Daşdəmir...

D a ş d ə m i r. Elə salırsan?!

B ə y i m (*oğlanın əlindən tutaraq məhəbbətlə*). İnsafsız!

Qapı astaca döyülür. Daşdəmir gedib qapını açır.

D a ş d ə m i r. Oho, cənab Mixaylov! Buyurun, buyurun!

Mixaylov daxil olur.

M i x a y l o v. Salam.

D a ş d ə m i r. Əleykəssalam. Xoş gəlmişsiniz. Bu da (*qızı göstərir*) mənim nişanlım Bəyim xanımdı. Banu bəyimin freylinasıdır.

Mixaylov, Bəyimə təzim edir.

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Gözəl qızdır. Yaraşırsınız bir-birinizə.

D a ş d ə m i r (*Bəyimə*). Eşitdin ki...

B ə y i m (*zabitdən utanır*). Yaxşı.

D a ş d ə m i r. Cənab zabit, deyirlər ki, siz də knyazsınız?

M i x a y l o v. Elədir.

D a ş d ə m i r. Amma heç oxşamırsınız?

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Nə üçün?

D a ş d ə m i r. Özünüzü çəkib dağın başına qoymursunuz.

M i x a y l o v. Başa düşmürəm.

B ə y i m. Demək istəyir ki, özünüz knyaz olduğunuz halda, Muradalı kimi, Daşdəmir kimi sadə oğlanlarla dostluq edirsiniz.

M i x a y l o v (*gülümsəyir*). Hə... (*Daşdəmirə*) Çünki siz yaxşı oğlanlarsınız, knyazdan heç də əskik deyilsiniz.

D a ş d ə m i r (*coşğunluqla*). Sağ olun, vallah!

Xurşidbanu daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Xoş gördük, cənab Mixaylov.

Mixaylov ehtiramla təzim edir.

M i x a y l o v. Banu bəyim, mən sizin gözəl atlarınızı gördüm. Onların yerişi, duruşu, qaçışı insanı heyran edir.

X u r ş i d b a n u. O atlar da bizə, bu qalalar kimi, babalardan yadigardır, cənab zabit.

M i x a y l o v. O atları minən Azərbaycan oğullarının öz vətənlərinin azadlığı uğrunda necə igidliklə vuruşduqları mənə məlumdur.

X u r ş i d b a n u. Mən bilirəm ki, azadlıq həmişə böyük rus xalqının da müqəddəs amalı olmuşdur, cənab zabit.

M i x a y l o v. Bu sözləri sizdən eşitdiyim üçün qarşınızda baş əyirəm, Banu bəyim. (*Təzim edir*) Sizin öz xalqınız üçün necə fədakarlıqlar göstərdiyinizi bilirəm. İcazə verin, dərin hörmət əlaməti olaraq, bizim bu dünyadan çox tez gedən şairimiz Lermontovun təzə nəşr olunmuş kitabını sizə təqdim edim.

Kitabı Xurşidbanuya verir.

X u r ş i d b a n u. Lermontov bizim üçün də əzizdir.

M i x a y l o v. O burada olmuşdur.

X u r ş i d b a n u. Bilirəm. Lermontov dünyada ən böyük səadət olan azadlığı tərənnüm etmişdir.

M i x a y l o v. Nə etməli, mütləqiyyət üsuli-idarəsinin yetişdirdiyi qəddar, xudpəsənd tufeylilər Lermontovu çox tez məhv etdilər. Şair axırıncı sözünü demədən getdi...

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Həqiqəti söyləyən şairlərin taleyi həmişə faciəli olmuşdur.

M i x a y l o v. Elədir. Siz özünüzü satqınlardan gözləyin, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Kimlərdir onlar, cənab zabit?

M i x a y l o v. Mən onların adlarını desəm, öz vəzifəmə xəyanət etmiş olaram, Banu bəyim, ancaq onlar vardır! Onlar rəzil qorxaqlar olduğu üçün açıq hərəkət etmirlər, qulaqlara pıçıldayırlar. Bu lənətə gəlmiş zəmanədə xeyirxah arzular, həqiqi sənət hər addımda xəyanətlə, kobudluqla üz-üzə gəlir! Yaltaqlar, satqınlarsa töhfə təbərcehi olub yuxarı başa keçirilir!

X u r ş i d b a n u. Bu, hər dövrdə belə olmuşdur, cənab zabit, Nəsiminin dərisini soydular, doxsan yaşlı qoca Vaqifin boynunu vurdular.

M i x a y l o v. Lakin bir gün azadlıq günəşi doğacaqdır, Banu bəyim.

Pridyot jelannaya pora:
. . . . . .
Okovı tyajkiye padut,
Temnitsı ruxnut – i svoboda
vas primet radostno u vxoda
i bratya meç vam otdadut!

Mən sizin igid xalqınızın böyük gələcəyinə inanıram! Mixaylov təzim edərək çıxır.

Xurşidbanu (*tək*). Mən nə günahın sahibiyəm ki, özümü müdafiə eləyim? Hansı satqından özümü gözləyim?!

Bu zaman rəqqasə Təhminənin bağçada kor kamançaçının müşayiətilə oynayıb oxuduğu pəncərədən görünür. Xurşidbanu onlara tamaşa edərək qulaq asır.

Təhminə.

Xan Eyvazı bir quruşa satdılar,
Xan Eyvazı Savalanda tutdular,
Qara gözlərin xəncərlə oydular,
Ah, nə deyim sizə, ellər, obalar,
Ah, nə deyim sizə, igid cavanlar...

Xurşidbanu (*tək*). Nə vaxta qədər bu xalq faciəli mahnılar oxuyacaq, ilahi! Nə oldu onun sevinci, bəxtiyarlığı?

İşıq sönür

ALTINCI ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. İşıq yananda knyaz Xasay daxil olur. Hiss olunur ki, nə isə, dalğındır. Əsəbi hərəkətlə zəngi götürüb səsləndirir. Daşdəmir gəlir.

Knyaz Xasay. Banu bəyim Mil düzü səyahətindən hələ qayıtmayıb?

Daşdəmir. Xeyr, ağa.

Knyaz Xasay (*dilxor halda*). Yaxşı, get.

Daşdəmir. Ağa, Dağıstandan qonaqlar gəlib.

Knyaz Xasay (*təəccüblə*). Dağıstandan?

Daşdəmir. Bəli.

Knyaz Xasay. De, buyursunlar. (*Daşdəmir çıxır. Sonra qoca knyaz daxil olur. Knyaz Xasay cəld onun qabağına yeriyərək böyük*

hörmətlə) Xoş gördük, əmi. Təşrif buyurduğunuzu bilsəydim, qabağınıza gələrdim.

Qoca knyaz. Tapşır, mənim müridlərimə yaxşı hörmət eləsinlər.

Knyaz Xasay. Narahat olmayın, əmi, nə lazımsa, eləyəcəklər. Buyurun, əyləşin.

Qoca knyaz (*kresloda əyləşərək*). Yolda bizə dedilər ki, xan qızı Xurşidbanu Mil düzünə səyahətə çıxıb...

Knyaz Xasay. Bəli, əmi, Xurşidbanu Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istəyir.

Qoca knyaz. Oho... Bu çox maraqlıdır. (*Kinayə ilə*) Bəs, sən niyə xanımı müşayiət eləməmisən?

Knyaz Xasay. Mən getmək istəmədim, əmi.

Qoca knyaz (*eyni ifadə ilə*). Qorxmadınmı, bu, Xan qızının kefinə toxunsun?

Knyaz Xasay (*tutularaq*). Siz çox qəzəblisiniz, əmi...

Qoca knyaz (*yaşına uymayan bir ötkəmliklə*). Bir arvaddan ötəri vətənini – ata-baba yurdunu atan oğula qarşı mən nə cür olmalıyam? Mən on il səni Petroqradda bunun üçünmü oxutdurdum?! Sən ordan qayıdanda dağıstanlılar Allaha dua eləyirdilər ki, onların da elmli, əqilli adamları yetişir. Onlar sənə ümid bağlayırdılar. Canişinin idarəsində sənin kimi adamları olduğuna sevinirdilər. Onlar sənin-lə fəxr edirdilər. Sən isə, qaçıb girdin sehrkar bir şiə arvadının tumanına!

Knyaz Xasay. Əmi! Xurşidbanu Allahın buyurub, Peyğəmbərin xəbər verdiyi qanunla mənim halal zövcəmdir. Rica edirəm onun haqqında nalayiq kəlama yol verməyəsiniz! Şiə-sünnü məsələsi avam ruhanilərin uydurmasıdır. Peyğəmbər heç bir zaman müsəlmanları bu cür iki yerə ayırmamışdır. Əgər, şiəni də, sünnünü də bir olan Allah yaradıbsa, nə üçün biri yaxşı olsun, o biri pis?

Qoca knyaz. Bəsdir! İcazə vermirəm mənim hüzurumda böyük olan Allahın işlərinə əl aparasan! Əgər, bir atanın beş oğlu varsa, beşi də o zaman atanın əziz-xələfi olar ki, heç biri onun göstərdiyi yoldan çıxmasın! Biri o birinin köməyi olsun! Arvad kimi əlinə, saçına həna qoyan biqeyrət İran şahı islam aləminin heç bir xeyir-şərinə qarışmır. Dara düşən, öz azadlığı üçün vuruşan heç bir müsəlman xalqının imdadına çatmır! Xarici dövlətlərin qarşısında isə, "Ağayi fərmayiş" deyib ikiqat olur!

K n y a z X a s a y. Ədalətlə desək, bu, İran xalqının təqsiri deyil, əmi, bütün bunların Xurşidbanuya da heç bir aidiyyəti yoxdur. İran şahı azərbaycanlıların da düşmənidir.

Q o c a k n y a z. Mən doxsan yaşlı qoca dörd gün at sürüb, Dağıstandan bura gəlmişəm ki, Xan qızı barədə sənինlə söz güləşdirəm? (*Qısa pauza. Dərindən nəfəs alaraq mülayim səslə*) Özün bilirsən ki, məndən sonra, bizim neçə yüz il tarixi olan o müqəddəs yurdumuzda bir başıpapaqlı sən qalırsan. Sən də böyük əcdadımızın çırağını söndürüb, düşmənlərimizi sevindirmə! İgid babalarının ruhundan utan, qayıt vətəninə! (*Peşmetinin cibindən iri qızıl saatını çıxarıb baxır*) Mən gedirəm namaza. Özüm də səhərə qədər sənin qərarını gözləyirəm. Səhər qayıdasıyam Dağıstana.

Qalxıb ağır addımlarla çıxır. Knyaz Xasay əsəbi halda var-gəl edir. Xurşidbanu şən əhvalla daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Salam, əzizim. (*Knyazı öpür*) Mil düzünü gəzdiyimi eşidib, Şahsevən, Afşar camaatı tökülüb gəlmişdilər. Mənim Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istədiyimi bilib o qədər sevinirdilər ki, əllərindən güclə qurtarmışam. Axı, yarı canım qalmışdı sənin yanında. Deyir, Dağıstandan qonaqlarımız gəlib...

K n y a z X a s a y. Bəli, əmim gəlib.

X u r ş i d b a n u. Nə yaxşı oldu, mən əmini o qədər görmək istəyirdim ki. Yəqin hələ nahar eləməyiblər. Aşpaza tapşırıq vermək lazımdır. Görəsən, əmin hansı təamları xoşlayır.

K n y a z X a s a y. Zəhmət çəkməyin, Banu bəyim, əmim şiə əli dəyən xörəyi yemir.

X u r ş i d b a n u. O... bu nə pis oldu. Bəs, sən nə üçün bikefsən?

K n y a z X a s a y. Əmim məni aparmağa gəlib.

X u r ş i d b a n u. Yəqin qonaq dəvət edir. Axı, sən Dağıstandan çoxdan çıxmısan...

K n y a z X a s a y. Yox, Banu bəyim, əmim istəyir ki, həmişəlik qayıdım Dağıstana.

X u r ş i d b a n u (*bərk sarsılaraq*). Həmişəlik?

K n y a z X a s a y. Bəli.

X u r ş i d b a n u (*bərk sarsılır. Ağır pauza*). Bəs sən nə düşünürsən, Xasay?

K n y a z X a s a y. Mən heç bir qərara gələ bilmirəm!

X u r ş i d b a n u. Nə qədər də olsa, siz kişilər biz qadınlardan güclüsünüz... Xahiş edirəm, neyləmək lazım olduğunu sən özün deyəsən!

Pauza.

K n y a z X a s a y. Əmimin yaşı doxsanı keçib... Ondan sonra ata-babamızın yurdunda tək mən qalıram. Əgər, mən də oranı həmişəlik tərk eləyib, xaraba qoysam, düşmənlər sevinəcək, dostlarsa mənə nankor, yaramaz bir oğul kimi lənət yağdıracaq.

X u r ş i d b a n u (*sanki bütün cəsarətini toplayaraq*). Knyaz, mən sənin öz həmvətənlərinin lənətlərinə məruz qalmağına dözmərəm!

K n y a z X a s a y. Bilirəm ki, siz dünyanın ən alicənab qadınısınız! Gedək, Dağıstana, Banu bəyim. İndiyə qədər Qarabağda yaşamışıq, qoy bundan sonrakı ömrümüz də Dağıstanda keçsin.

X u r ş i d b a n u. Yox, Xasay! Öl desən, ölərəm, amma bu faciəli vətənimi atıb getmərəm. Mənim kəndlilərim mənə ana kimi baxırlar. Dərdlərini-sərlərini mənə açırlar. Məndən kömək umurlar.

K n y a z X a s a y. Siz tez-tez gəlib onlara baş çəkərsiniz. Axı... axı... Sizin öz həyatınız da var, Banu bəyim!

Xurşidbanu heç bir cavab verməyərək, qəti addımlarla knyaz Xasaya yaxınlaşaraq boynundakı medalyonu açıb onun boynundan asaraq, yaxasını düymələyir.

X u r ş i d b a n u. Bu medalyonun içində bizim övladlarımızın – Mehdiqulu ilə Xanbikənin şəkilləri qoyulub. Apar özünlə! Allah səni həmvətənlərinlə xoşbəxt eləsin.

K n y a z X a s a y (*həyəcanla*). Ax, Banu bəyim.. (*Xurşidbanunu sinəsinə sıxır*)

X u r ş i d b a n u (*onu bərk-bərk öpür*). İndisə get, knyaz! Bizim birlikdə keçirdiyimiz günlərin xatirələri mənim üçün o qədər əzizdir ki, bundan sonra ömrümə on ömür də calansa, yenə də onlar məni yaşatmağa kifayət edər!

Knyaz Xasay sürətlə otaqdan çıxır. Xurşidbanu bütün gücünü toplayaraq, mərdanəliklə ayaq üstə dayanıb onun ardınca baxır.

İ ş ı q s ö n ü r

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Bəyim, Xurşidbanunun qərənfillərinə su tökür. Daşdəmir qapını aralayıb başını içəri uzadaraq, ona xitabən, şən əda ilə oxuyur.

D a ş d ə m i r (*oxuyur*). Araz axır lil ilə,
Dəstə-dəstə gül ilə,
Mən yarımı sevirəm
Şirin-şirin dil ilə.

B ə y i m. Kefim yoxdur, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r. Nə üçün?

B ə y i m. Banu bəyimin əhvalı ürəyimi qana döndərir.

D a ş d ə m i r. Niyə, nə olub Banu bəyimə?

B ə y i m. Knyaz Xasayı yaddan çıxara bilmir.

D a ş d ə m i r. Nə deyir ki?

B ə y i m. Heç nə demir... Amma hiss eləyirəm ki, ürəyi yenə də onun yanındadır. Nə eləyirsə, könlü açılmır.

D a ş d ə m i r. Nahaq yerə. Denon, xanım, o ki, sənin kimi canı qoyub getdi, sən də heç onun adını tutma.

B ə y i m. Bəyəm deməklədir? Özü hamının başına ağıl qoyur... Amma...

Möhnət və Şahmar gəlirlər.

M ö h n ə t. Salaməleyküm!

Ş a h m a r. Hər vaxtınız xeyir.

M ö h n ə t. Xan qızını görmək olar?

B ə y i m. Nahara əyləşiblər.

Ş a h m a r. Nə olar, gözlərik. (*Birdən Daşdəmiri tanıyaraq*) Bıy, ə, qağa, sən naxırçı Gülmalının oğlu deyilsən? Tu... tu... Bədnəzərdən uzaq, nə yaxşı oğlan olmusan, ə? Gümüş xəncərə bax, gümüş vəznəli çuxaya bax... Barı, Gülmalı kişiyə qənddən-çaydan alıb göndərirsənmi, ə?

D a ş d ə m i r (*dilxor halda*). Mən niyə göndərirəm?

B ə y i m. Atasının puluna nə gəlib?

Ş a h m a r (*təəccüblə*). Yox a... Bəlkə kişi qızıl-zad tapıb, ə?

D a ş d ə m i r. Mən, sən deyən Gülmalının oğlu deyiləm. Mənim atama pullu Gülmalı deyirlər.

Ş a h m a r. Məni dolama, ə. Bizim Şahsevəndə sənin dədən naxırçı Gülmalıdan savayı Gülmalı var? (*Gülür*) Hi... hi... Ə, qodux, gözümüzün qabağında böyüməmisən? O daxmanızın üstü çürüyüb tökülür... Gör düzəldib fağır Gülmalıya beş-on manat göndərə bilərsənmi, heç olmazsa, daxmanızın üstünü düzəltsin, yağış başlarına tökülməsin.

B ə y i m. A... Daxma nədi... Bu nə danışır, Daşdəmir?

D a ş d ə m i r (*Şahmara*). Dədəmin üçmərtəbə evinə nə gəlib...

Ş a h m a r. Necə üçmərtəbə ev? Bəlkə səni qara basır, qağa?

Bəyim təəccüb və məzəmmətlə Daşdəmirə baxır.

M ö h n ə t. Ay Şahmar, bir dayan görək dayna.

B ə y i m (*pıçıltı ilə Daşdəmirə*). Çox sağ ol!

Bəyim pərt halda tələsik gedir.

M ö h n ə t (*Daşdəmirə*). Qağa, yeri gör Xan qızı nahardan qalxıbsa, xəbər ver ki, Möhnətlə Şahmar gəlib, səni görmək istəyirlər.

D a ş d ə m i r (*acıqlı*). Siz də gəlməyə vaxt tapmısınız. Dedim ki, Banu bəyim nahara əyləşib... Heç qəbul vaxtıdır...

Ş a h m a r. Sənin işin yoxdu, qağa, yeri xəbər ver. (*Daşdəmir hirsli halda gedir*) Üçmərtəbə ev ha... Sən ölmüyəsən, dünya xarab olub. Ə, bu naxırçı Gülmalının oğlu niyə əslini danır? Səfehləyib nədi?

M ö h n ə t. Ə, arif ol, dayna. Yəqin o göyçək qıza gop eləyib ki, bağ belə, bostan belə... Sən də durub kişinin oğlunun yalanını çıxarırsan...

Ş a h m a r (*gülür*). Sən ölmüyəsən, yəqin heylədi... Dəsgahın olsun Gülmalı, bu da kişinin axır əməli...

Xurşidbanu gəlir.

X u r ş i d b a n u. Xoş gördük sizi.

M ö h n ə t. Həmişə xoş günün olsun, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Nə əcəb gəlmisiniz?

M ö h n ə t. Banu bəyim, sən bir ətək pul töküb Şuşa əhlinin canını o şor sudan qurtardın...

Ş a h m a r. Üstümüzdən əskik olmayasan, Banu bəyim.

M ö h n ə t. Biz ilan mələyən Haramıdan gəlirik. Arazın iki ağaclığında olan ucsuz-bucaqsız Mil düzünün bərəkətli torpaqları

zəbanə çəkib yanır. Şahsevən, Afşar, Ağcabədi, Qarabulaq camaatı su dərdindən o torpaqları əkib-becərə bilmir. Sən xeyir işlər anasısan, Banu bəyim. Bəlkə Arazdan da Mil düzünə bir arx çəkdirəsən, bizim əlimizi çörəyə çatdırasan. Dana-dunamızın dalınca arana-dağa ayaq döyməkdən canımız qurtarar.

Ş a h m a r. Qapı-bacamızda dirrikdən-zaddan əkib dolanarıq.

M ö h n ə t. Oturaq olub, ev-eşik tikərik...

Ş a h m a r. Bağ-bağat salarıq.

M ö h n ət. Əl çəkərik o qaraçı yaşayışından, yorulmuşuq!

Ş a h m a r. Sən heylə bir iş başlasan, biz də əlimizdən gələn köməyi elərik, Banu bəyim. Biz sənin bir sözünlə dağı dağ üstünə qoyarıq!

X u r ş i d b a n u. Mən o barədə fikirləşirəm. İnşallah, tezliklə işə başlarıq.

M ö h n ə t. Ömrünüz uzun olsun.

Ş a h m a r. Gedib gözləyəcəyik, Banu bəyim.

M ö h n o t. Salamat olun, Banu bəyim.

Ş a h m a r. Salamat olun.

X u r ş i d b a n u. Xoş gəldiniz.

Möhnətlə Şahmar gedirlər. Xurşidbanu stulda əyləşib nə isə yazır. Bəyim əlində məktub gəlir.

B ə y i m (*Xurşidbanuya məktubu təqdim edərək*). Firəng yazıçısı Aleksandr Dümadandır.

X u r ş i d b a n u (*məktubu nəzərdən keçirərək*). Yəqin Düma elə bilir ki, biz Knyaz Xasayla bir yerdəyik. O bizə qonaq gələndə knyazla təzə evlənmişdik, həyatımızın gözəl çağları idi... O zaman heç bilməzdim ki, ömrümün xoşbəxt günləri bu qədər qısa olacaq. (*Bəyim özünü saxlaya bilməyərək ağlayır*) Ağlamaq nə üçün?

B ə y i m. Siz elə dediniz, ürəyim davam gətirmədi.

X u r ş i d b a n u. Görürsən ki, mən davam gətirirəm... Bu qəmli dünyada məhəbbətlə kədər əkiz yaranmışdır, Bəyim.

B ə y i m (*gözünün yaşını silərək üsyanla*). Yaddan çıxardın onu, Banu bəyim! O neco sizi qoyub gedə bildi?!

X u r ş i d b a n u. Onu vətəni, ata yurdu çağırırdı, məni də vətənimin dərdi saxlayırdı... Bizim ikimizin də taleyimiz bir idi.

Mirzə Ruhullah daxil olur. Bəyim çıxır.

M i r z ə R u h u l l a h. Banu bəyim, İran şahzadəsi sənin lə nəzakət görüşünə gəlib.

X u r ş i d b a n u. Yoxsa, elə bilir ki, onun cənubi azərbaycanlılara tutduğu divan yadımızdan çıxıb? Deyin, mən onu qəbul eləmək istəmirəm!

M i r z ə R u h u l l a h. Qəbul eləmək lazımdır, Banu bəyim. Bu, dövlətlər arasında qaydadır.

X u r ş i d b a n u. Getsin canişinin hüzuruna. Biz ki, dövlət deyilik, Mirzə.

M i r z ə R u h u l l a h. Sən İbrahim xanın nəvəsisən! Sən məşhur Azərbaycan şairəsisən! Sən onu qəbul elə, qoy görsün ki, şahlar Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb, zorla bir-birindən ayrı salsalar da, onun milli ləyaqəti yaşayır!

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, mirzə, qoy gəlsin.

Mirzə Ruhullah çıxır. Şahzadə, Mirzə Ruhullahın müşayiətilə daxil olur.

Ş a h z a d ə. İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı, Qarabağın gözəl şairəsi Xurşidbanu bəyimə öz dərin hörmətimi bəyan etməklə bəxtiyaram.

X u r ş i d b a n u. Təşəkkür edirəm, əlahəzrət. Ancaq biz qadınlar bir qədər şöhrətpərəst oluruq. Əlahəzrətin nəzərinə çatdırmaq istərdim ki, mən yalnız Qarabağın deyil, bütün Azərbaycanın – həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanın şairəsiyəm! Özüm də bununla fəxr edirəm!

Ş a h z a d ə. Mən buna çox şadam, Xurşidbanu bəyim. Böyük İran səltənəti şeri-sənəti qiymətləndirməyi bacarır. Xüsusən də şer kəlamı bu qədər nəfis xanımın qəlbindən zahir ola...

X u r ş i d b a n u. Görünür, əlahəzrətin özü də şeri çox sevir.

Ş a h z a d ə. Bəli, Xurşidbanu bəyim, Firdovsinin, Hafizin, Sədinin kəlamı ilə dil açan şəxs şeri-sənəti sevməyə bilməz.

X u r ş i d b a n u. Dünyada qəribə təzadlar olur, əlahəzrət, şer-sənət nəcib hisslərin, nəcib fikirlərin tərcümanı olduğu halda, bəzən qəddar hökmdarlar da onu sevir.

Ş a h z a d ə (*Xurşidbanunun eyhamını başa düşərək*). Ona görə ki, Xurşidbanu bəyim, insan anadan qəddar doğulmur. Əgər, məsum bir uşaq böyüyüb ağıllı bir hökmdar olursa, özündən asılı olmayaraq, səltənətin mənafeyi onu qəddarlığa vadar eləyəcək! Belə olmasaydı,

İran şahları neçə min il taxt-səltənətdə oyləşə bilməzdi. Hətta, böyük Nuşirəvan Adil belə zəncirlərin ucunu ancaq qılınc gücünə əlində saxlayıb.

X u r ş i d b a n u (*əsəbiliyini güclə saxlayaraq*). Ona görə də, həmin Nuşirəvan Adil qardaşlıq, bərabərlik təbliğ eləyən Məzdəki boğazından asdırdı.

Ş a h z a d ə (*Xurşidbanunun sözünün üstündən keçərək*). İran şahları həmişə şerin, sənətin himayədarı olmuşlar. Firdovsilər, Sədilər, Hafizlər o böyük qayğı və məhəbbətdən ruh almışlar.

X u r ş i d b a n u. Mənca, o ulduzlar qədim İran mədəniyyətindən işıq almışlar. Mədəniyyəti isə xalq yaradır.

Ş a h z a d ə. İran mədəniyyətini belə qiymətləndirməyinizə xeyli şadam, Xurşidbanu bəyim. Ancaq sizin lütfən xalq adlandırdığınız qaragüruhun əksəriyyəti günahkarlardan, canilərdən ibarətdir ki, möhkəm hökmdar olmasa, onların öhdəsindən gəlmək olmaz!

X u r ş i d b a n u (*artıq əsəbiliyini saxlaya bilməyərək*). Güman edirəm ki, əlahəzrət xalq haqqında bu qədər sərt mülahizədə olmasaydı, cənubi azərbaycanlılarla, bəlkə də, başqa cür rəftar edərdi...

Ş a h z a d ə. Etiraf edirəm ki, biz azərbaycanlıların zəkasını, cəsurluğunu lazımi qədər qiymətləndirməmişik... Axı, İranın şah İsmayıl kimi, Nadir şah kimi qəvi hökmdarları azərbaycanlı olmuşdur. Mən hələ Qacarları demirəm.

X u r ş i d b a n u. Biz öz tariximizi yaxşı bilirik, əlahəzrət. (*Saatına baxır, bununla da görüşün qurtardığını hiss etdirir*)

Ş a h z a d ə. Bizim bu görüşümüz cənabınıza qarşı məndə böyük hörmət və heyranlıq hissi doğurdu. (*Qalxır*) Xudahafiz, xanım.

Şahzadə çıxır.

X u r ş i d b a n u (*artıq qəzəbini saxlaya bilməyərək qışqırır*). Cəllad! İkiüzlü qaniçən!

M i r z ə R u h u l l a h. Əsəbiləşməyin, Banu bəyim. Bizim taleyimiz səbir-mətanət istəyir, mənzil uzaq, yol çətindir.

X u r ş i d b a n u. Ax, Mirzə, elə bil ki, məni dəmir məngənə arasına qoyub sıxırlar. Bəzən mənə elə gəlir ki, biz heç bir zaman bu məngənədən xilas ola bilməyəcəyik.

M i r z ə R u h u l l a h. Xilas ola biləcəyik! Tarix çox məngənələri, zəncirləri qırıq-qırıq eləyib!

X u r ş i d b a n u (*coşğunluqla*). Nə vaxt yetişəcək o tarix?!

M i r z ə R u h u l l a h. Azərbaycan oğullarının zəkası, cəsurluğu yaşayır! Tarix bir-iki nəslin ömründən ibarət deyil, Banu bəyim. O böyük azadlığı biz görməsək də, damarlarında bizim qanımız axan gələcək nəsillər görəcək! İndi bizim bu vətən torpağında üst-üstə qoyduğumuz hər kərpic düşmənə bir güllədi! (*Çıxır*)

Qısa pauza. Daşdəmir gəlir.

D a ş d ə m i r. Seyid Hüseyn hüzurunuza gəlmək istəyir.

X u r ş i d b a n u. Seyid Hüseyn yox, "cənab Seyid Hüseyn!"

D a ş d ə m i r. Bağışlayın, Banu bəyim, cənab sözü yadımdan çıxdı.

X u r ş i d b a n u. Bundan sonra yadından çıxmasın. Qoy buyursun.

Daşdəmir çıxır. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir.

X u r ş i d b a n u. Əyləşin, cənab Seyid Hüseyn.

S e y i d H ü s e y n (*əyləşməyərək*). Banu bəyim, sizin tapşırığınız mövcibincə beş nəfər Rusiyaya, beş nəfər də Parisə təhsilə göndərmək üçün istedadlı gənclər intixab etdik.

X u r ş i d b a n u. Özləri necə baxırlar bu işə?

S e y i d H ü s e y n. Çox sevinirlər, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Bəs valideynləri?

S e y i d H ü s e y n. Bəziləri əvvəl razı olmaq istəmirdilər, deyirdilər oxutmağa gücümüz çatmaz, fəqət mən onları başa saldım ki, cavanlar onların yox, sizin xərcinizlə təhsil alacaqlar! Ondan sonra məmnuniyyətlə razılıq verdilər.

Hidayət xan daxil olur.

H i d a y ə t x a n (Seyid Hüseynə əhəmiyyət verməyərək). Salam, əmizadə.

X u r ş i d b a n u. Xoş gəlmisən, Hidayət.

H i d a y ə t x a n. Bizim Arazqırağı kəndlərimizdəki darğamız bu gün xəbər gətirib ki, guya, sən Arazdan Mil düzünə arx çəkdirmək istəyirsən. Özü də bu arx bizim torpaqlardan keçəsidir...

X u r ş i d b a n u. Bəli, elədir.

H i d a y ə t x a n. Məqsədin nədir?

X u r ş i d b a n u. Məqsədim odur ki, min illərdən bəri əkilməyən torpaqlar camaata xeyir versin.

H i d a y ə t x a n. Aha... Demək, sən arxı camaat üçün çəkdirmək istəyirsən.

X u r ş i d b a n u. Əlbəttə. Mən böyük el arxı çəkdirirəm.

H i d a y ə t x a n. Məgər, sən bilmirsənmi ki, bizim o yerlərdəki rəiyyətlərimizin hamısı köçəridir. Qışlaqda cəmi iki-üç ay olurlar. Qoyun-quzularını bir ay burada otarırlar, bir ay orada... Demək onlara sən düşünən arx lazım deyil.

X u r ş i d b a n u. Su olarsa, onlar da yavaş-yavaş köçərilikdən əl çəkib, oturaq həyata keçərlər. Özlərinə ev-eşik tikib, uşaqlarını oxudarlar, qaraçı günündə yaşamazlar!

H i d a y ə t x a n. Əgər, onlar oturaq həyata keçmək istəmirlərsə?

S e y i d H ü s e y n. Bağışlayın, xan, oturaq həyata keçmək istəməyən o adamlardır ki, hər birinin dörd-beş min qoyunu var. Yüzlərlə atı-dəvəsi var. Kasıb tərəkəmələr üçünsə köçəri həyat əzabdır. Köçəri həyat bizim tərəkəmələri müasir mədəniyyətdən, elmdən neçə əsr geri qoymuşdur. Xaricilər bizim köçəriləri tuzem adlandırırlar.

H i d a y ə t x a n (*kəskin istehza ilə Xurşidbanuya*). Əmizadə, yoxsa, bu fikri də sənin başına bu təzə vəzirin salmışdır?

X u r ş i d b a n u. Bu nə sözdür, Hidayət?

S e y i d H ü s e y n. Xan, mən vəzir deyiləm. Və heç bir zaman da vəzir olmaq fikrinə düşməmişəm. İnsanların qaraçı həyatından əl çəkib elmə, mədəniyyətə sahib olması tarixin tələbidir!

H i d a y ə t x a n. Elə isə, qoy tarix özü o zamanı gətirib yetişdirsin, daha sənin kimiləri ortalığa düşüb, vaxtsız xoruz kimi banlamasın!

X u r ş i d b a n u. Hidayət, mən ixtiyar vermirəm ki, sən bizim müəllimlə bu cür rəftar eləyəsən!

S e y i d H ü s e y n. Mən sizi başa düşürəm, xan. Qoyunçuluqla məşğul olan köçərilərdən aldığınız vergilər, xaricə satdığınız yundan gələn mənfəət sizi belə danışmağa vadar edir!

H i d a y ə t x a n (*əlini xəncərinin qəbzəsinə qoyub qışqırır*). Sənə dedim ki, burnunu soxma!

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Hidayət!

H i d a y ə t x a n. Xəbərdarlıq eləyirəm səni, Banu bəyim, mən qoymayacağam o arx bizim torpaqlardan keçsin! Eşitdinmi, qoymayacağam!

Hidayət xan hirsli halda çıxır.

S e y i d H ü s e y n. Siz məyus olmayın, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*əsəbi coşğunluqla*). Məyus olmaq? Yox! Mən öz taleyimə qalib gəlmək istəyirəm! (*Eyni əsəbiliklə zəngi səsləndirir. Daşdəmir gəlir*) Mən Muradalını çağırmışdım.

D a ş d ə m i r. Muradalı hüzurunuza müntəzirdir.

X u r ş i d b a n u. Qoy gəlsin. Özün də bu saat mühəndis Əbdürrəhim Talıbzadənin yanına gedib deyərsən ki, mən arxın layihəsini gözləyirəm, tələssin!

D a ş d ə m i r. Baş üstə. (*Çıxır*)

S e y i d H ü s e y n. Mühəndis mənə dedi ki, layihə hazırdır.

Muradalı daxil olub təzim edir.

X u r ş i d b a n u (*eyni əsəbi əhvalla ona xitabən*). İki aydan sonra Parisdə ən qaçağan atların yarışı keçiriləcək. Bizim Qarabağ atlarının da o yarışda iştirakını arzu edirlər.

M u r a d a l ı. Biz hazır, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Yaxşı hazırlaşın! Gərək bizim atlarımız o yarışda birinci çıxsınlar. Eşidirsənmi, birinci! Qoy görsünlər Azərbaycanın yaxşı kişiləri yaxşı atları mərd oğullara tapşırıb gediblər!

İ ş ı q s ö n ü r

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Haradasa xanəndə, Xurşidbanunun şerini tarın müşayiətilə oxuyur. Xurşidbanu pəncərə qarşısında dayanıb kədər içində qulaq asır.

Tükəndi tab-təvan, ey xudayi-ləmyəzəli,
Ya tez canımı al, ya yetir vücala məni.
Nə vaxtadək qəmi-hicrində ahu-zar çəkim?
Tərəhhüm eylə, gətir sən də bir xəyalə məni.

Birdən Xurşidbanu əllərilə üzünü qapayıb kresloya oturur.
Mirzə Ruhullah daxil olur. Dayanıb Xurşidbanuya baxır.

M i r z ə R u h u l l a h (*asta səslə*). Banu bəyim. (*Xurşidbanu cavab vermir. Ona yaxınlaşaraq, əlini usdufca çiyninə qoyur*) Nə olub, qızım?

X u r ş i d b a n u (*əlini üzündən çəkərək*). Heç nə. Uşaqlıqda siz həmişə mənə deyərdiniz ki, insan xoşbəxtlik üçün yaranmışdır. Mən isə, xoşbəxt olmadım. Ancaq məni düşündürən bu deyil, Mirzə, uşaqlarımın taleyidir! Qorxuram, Mirzə... Qorxuram ki, onların da taleyi mənimki kimi ola...

M i r z ə R u h u l l a h. Sənin öz taleyindən şikayət etməyə haqqın da yoxdur, Banu bəyim. Böyük yaradan həqiqi insan üçün lazım olan nəcibliklərin heç birini səndən əsirgəməmişdir! Sən xoşbəxtsən, qızım! Əgər, xoşbəxt olmasaydın, xalq səni bu qədər sevməzdi, sənin cavan qəlbin də ona bu qədər bağlanmazdı! Sən bizim igid qızımızsan! Qalx ayağa! İran şahzadəsinin vəziri Məliküldövlə səni təklikdə görmək istəyir.

X u r ş i d b a n u (*ayağa qalxaraq*). Təklikdə?

M i r z ə R u h u l l a h. Bəli, deyir, Banu bəyim həzrətlərinə vacib məxfi söz deməliyəm.

X u r ş i d b a n u. Mənə nə məxfi sözü ola bilər onun?

M i r z ə R u h u l l a h. Mənə də çox maraqlı görünür, Banu bəyim. Eybi yoxdur, qəbul elə, görək nə ərz eləyir...

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, Mirzə, qoyun gəlsin. (*Mirzə Ruhullah çıxır. Məliküldövlə daxil olub təzim edir*) Buyurun, əyləşin.

M ə l i k ü l d ö v l ə (*səndələ əyləşərək*). İltifatınıza qarşı mütəşəkkirəm, Banu bəyim həzrətləri. Bu səhər, sizin təzə saldırdığınız bağda əlahəzrət vəliəhdlə seyrə çıxmışdıq. Oradakı dilrübu güllər, çiçəklər mənə Təbrizdəki baxçamızı xatırlatdı.

X u r ş i d b a n u. Məgər, siz Təbrizdənsiniz?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bəli, mən azərbaycanlıyam. Əsl adım da Mirzə Kərimdir.

X u r ş i d b a n u. Aydındır... Mənə nə qulluğunuz vardı, cənab Məliküldövlə!

M ə l i k ü l d ö v l ə. Banu bəyim həzrətləri! Siz ağıllı bir qadın olduğunuz üçün mən heç bir müqəddiməyə şiru etmədən birbaş mətləbə keçirəm.

X u r ş i d b a n u. Buyurun!

M ə l i k ü l d ö v l ə. İran taxtının vəliəhdi şahzadə həzrətləri sizinlə izdivac təmənnasındadır.

X u r ş i d b a n u. Məgər, otuz iki hərəm şahzadə həzrətlərinə kifayət deyil?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Vəliəhd həzrətləri sizi, necə ki, fövqəladə ağıl sahibi bir xanım kimi taxt-taca varislik ixtiyarilə baş hərəm eləmək fikrindədir.

X u r ş i d b a n u. O... nə böyük iltifat.

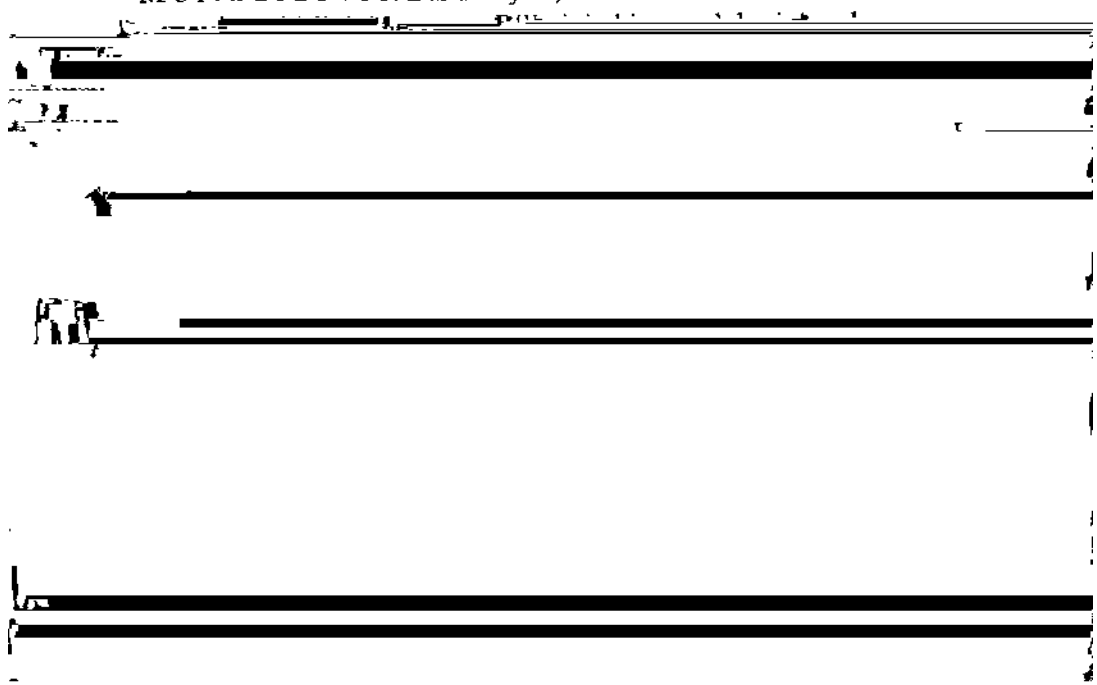
M ə l i k ü l d ö v l ə. Bəli... Bəli! Mən sizi əmin eləyə bilərəm ki, bu vəliəhdin ürək sözüdür. O sizin əqlinizə, gördüyünüz işlərə, nəfis gözəlliyinizə heyran olmuşdur.

X u r ş i d b a n u. Cənab Məliküldövlə, siz necə ki, bizim azərbaycanlımız, soruşuram: bəs, belə bir izdivaca siz özünüz necə baxardınız?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Banu bəyim, əlbəttə ki, neçə minillik tarixə malik İran səltənətilə qohum olmaq biz azərbaycanlılar üçün xoşbəxtlik olar. Sizin babanız İbrahim xan ağıllı bir dövlət xadimi olduğu üçün hələ o vaxt bunu düşünüb qızı Ağabəyim ağanı Fətəli şaha ərə vermişdi. Ağabəyim ağa da dərin zəka sahibi olduğu üçün şah onu baş hərəm, yəni Şahbanu təyin etmişdi. Mühüm dövlət məsələlərini onunla məsləhətləşirdi.

X u r ş i d b a n u. İbrahim xan İran şahının etibarını qazanmaq üçün gözəl qızı Ağabəyim ağanı ona, bir növ, girov vermişdi. Bu xan babamın bağışlanılmaz günahı idi.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Banu bəyim, dini islam Yer üzündəki bütün

X u r ş i d b a n u. Ona görə də, siz əsli-nəcabətinizi danıb, Məliküldövlə olmusunuz?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Banu bəyim həzrətləri...

X u r ş i d b a n u (*son dərəcə qəzəbli*). Tutmayın mənim adımı! Rədd olun, nökər! Qab dibi yalayan nökər, rədd olun!

M ə l i k ü l d ö v l ə (*öz-özünə*). Bu nədi, baba! (*Cəld çıxır*)

Mirzə Ruhullah daxil olur.

M i r z ə R u h u l l a h. Nə olub, Banu bəyim?

X u r ş i d b a n u. Yerlər-göylər bu rəzalətə necə dözür? Adı azərbaycanlı olan bu rəzil, minlərlə azərbaycanlının qatili üçün mənə elçi gəlir... Farslaşmağı Azərbaycan üçün xoşbəxtlik adlandırır?! Doğrudanmı, yadelli qəsbkarların istilaları bu xalqın milli qürurunu öldürmüşdür?

M i r z ə R u h u l l a h. Sən ruhi müvazinətini itirmə, Banu bəyim! Vaxt gələcək, xalq özü vətən xainlərinə divan tutacaq. (*Qısa pauza*) İcazənlə sənə bəzi sözlər ərz etmək istəyirəm.

X u r ş i d b a n u. Buyurun, Mirzə.

M i r z ə R u h u l l a h. Bizim yüksək cəmiyyətlərdə necə iftiralar, böhtanlar quraşdırıldığını bilirsən...

X u r ş i d b a n u. Nə olub, Mirzə, yenə qarğalar ağız-ağıza verib nə qarıldaşırlar?

M i r z ə R u h u l l a h. Məlumundur ki, sənin açıq, mərdanə hərəkətlərin, zəhmətkeş adamların sənə ehtiramı bəzən ağaların xoşuna gəlmir... Hətta qəzəblərinə səbəb olur. Ona görə də, bütün iftiralara, dedi-qodulara son qoymaq üçün məsləhət budur ki, sən subay qalmayasan.

X u r ş i d b a n u. Qorxmuram mən onların böhtanlarından, Mirzə! Onsuz da, mən heç bir zaman onlardan yaxşı söz eşitməmişəm.

M i r z ə R u h u l l a h. Məsələ qorxmaqda deyil, Banu bəyim. Bir tikə vaxtından mən sənin müəllimin olmuşam. Ona görə də, açıq danışdığım üçün üzr istəyirəm. Sən cavansan... Bütün ömrün boyu subay qala bilməzsən. Bir də ki... Sənə kömək lazımdır. Həqiqi rəfiq lazımdır.

Qısa pauza.

X u r ş i d b a n u. Yaxşı, Mirzə, mən o barədə fikirləşərəm.

Mirzə Ruhullah təzim edərək çıxır. Pauza. Hiss olunur ki, Xurşidbanu dərin psixoloji sarsıntı keçirir. Və birdən zəngi səsləndirir. Bəyim daxil olur.

X u r ş i d b a n u. Get Seyid Hüseyni bura çağır, Bəyim. (*Bəyim çıxır. Qısa pauza. Seyid Hüseyn daxil olub təzim edir*) Seyid Hüseyn! Mənə xəbər verdilər ki, siz hər gün bağçanın qalınlığında dayanıb, mənə gizlin tamaşa edirsiniz. Nə üçündür bu maraq? (*Pauza*) Niyə dinmirsiniz?

S e y i d H ü s e y n. Qəbahətimi ofv buyurun, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u. Siz mənim sualıma cavab vermədiniz...

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim! Mən ancaq sizdən üzr istəyə bilərəm...

X u r ş i d b a n u (*qəsdən*). Bəlkə, siz, İrandan göndərilmiş bir casussunuz... Bəlkə, həbsdən qaçmış bir canisiniz?

S e y i d H ü s e y n (*yalnız indi Xurşidbanuya kəskin bir cəsarətlə baxaraq*). Mən namuslu adamam, Banu bəyim! Mən sizə yalan ərz etməmişəm!

X u r ş i d b a n u. Bəs, onda, sizin o qəribə hərəkətlərinizi nə ilə izah etmək olar?

S e y i d H ü s e y n. Əfv buyurun, Banu bəyim! Onsuz da, mən gecə-gündüz cəhd edirəm bu günahkar məhəbbəti ürəyimdən çıxarım!

X u r ş i d b a n u. Nə üçün siz o məhəbbəti günahkar hesab edirsiniz? Yoxsa, siz sufisiniz?

S e y i d H ü s e y n. Mən özümü bu məhəbbətə layiq bilmirəm.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün? Siz belə gözəl, sağlam, savadlı bir oğlan...

S e y i d H ü s e y n. Mən kimsəsiz, yoxsul bir adamam...

X u r ş i d b a n u. Məgər, yoxsulların sevməyə ixtiyarı yoxdur? (*Qəribə bir tənə ilə*) Cənab Seyid Hüseyn! Mən, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı Xurşidbanu, Allahın buyurub, Peyğəmbərin xəbər verdiyi qanun üzrə sizin zövcəniz olmaq istəyirəm. Siz buna razısınızmı?

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u (*əsəbi*). Bəsdirin! Məgər, mən də öz vətənimdə kimsəsiz deyiləmmi? Məgər, bizim səsimiz Qaf dağında tilsimə salınmış əfsanəvi Zümrüd quşunun səsi kimi bir yana gedib çıxırmı? Yox, Seyid Hüseyn, tale bizi əbəs yerə bir-birimizə rast gətirməmişdir! Biz

indi əlacsız da olsaq, çərxi-dövranı geriyə döndərə bilməsək də, mücahidik! Qoy böyük Yaradan bizim izdivacımızı vətənimiz üçün uğurlu eləsin!

S e y i d H ü s e y n. Amin!

İ ş ı q s ö n ü r

İKİNCİ PƏRDƏ

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu divanda əyləşmiş halda əlində açıq bir məktub yuxulamışdır. Açıq pəncərədən Şuşa qalasının duman içində olduğu görünür və bayırda bu duman içindən Knyaz Xasay çıxaraq ətrafa diqqətli nəzər salıb pəncərəyə yaxınlaşır və cəld hərəkətlə pəncərədən sıçrayıb içəri keçir. Xurşidbanuya tamaşa edir. Əlini uzadıb ona toxunmaq istəyir, lakin toxunmur.

K n y a z X a s a y (*pıçıltı ilə*). Banu bəyim!

Xurşidbanu diksinib ayılaraq, vahimə içində ona baxır.

X u r ş i d b a n u (*təəccüblə*). Necə? Məgər, bu yuxu deyilmi? (*Tamam ayılaraq*) Axı, mən indicə səni yuxuda görürdüm, knyaz.

K n y a z X a s a y. Mən sizin ərə getdiyinizi eşidib, üç gün, üç gecə at sürərək, Dağıstandan gəlirəm, Banu bəyim. Sizin üçün söz-həkət olmasın deyə, atları nökərimlə Daşaltında qoyub, Xəzinə qayasından çıxmışam. Buradan gedəndən bəri elə bir gün olmayıb ki, mən sizin ayrılığınızın sitəmini çəkməyim... Mən sizdən ayrılmaqla özümə zülm eləmişəm, Banu bəyim. Gəlin nikahımızı təzələyək. Bir də heç bir zaman bir-birimizdən ayrılmayaq!

X u r ş i d b a n u. Gedən səadət bir də geri qayıtmaz, knyaz. Mən başqasına söz vermişəm.

K n y a z X a s a y. Mən elə güman edirəm ki, siz hələ də məni sevirsiniz.

X u r ş i d b a n u (*incik*). Gəl, o barədə danışmayaq, knyaz. Mən qəlbi qara adamların iftiralarından təngə gəlib, adi, yoxsul bir adama ərə gedirəm ki, öz vətənimə sərbəstliklə, cəsarətlə xidmət eləyim!

K n y a z X a s a y. Bu şair xəyalının romantikasıdır, Banu bəyim... Siz öz sinfinizin tənəsinə dözə bilməzsiniz.

X u r ş i d b a n u. Mən öz sinfimdən o qədər pisliklər görmüşəm ki, daha öyrənmişəm.

K n y a z X a s a y. Sizdən ayrılıb getdiyim üçün məni bağışlayın, Banu bəyim. Mən sonradan başa düşdüm ki, sizsiz həyat mənə cəhənnəmdir.

X u r ş i d b a n u. Mən səni təqsirləndirmirəm, knyaz. Səni də öz elin-oban çağırırdı.

K n y a z X a s a y. Elə bilirsiniz o yalçın qayalar arasında dərin uçurumlarla bir-birindən ayrı düşüb, hər aulu bir dildə danışan xalqım üçün mən bir şey eləyə bilmərəm? Sizdən ayrılıb gedəndən sonra, mən də məktəblər açmağa, tayfalar arasında olan qanlılığı ortadan götürməyə çalışdım. Təhsil üçün Rusiyaya cavanlar göndərdim. Lakin bizimlə dədə-baba ədavətləri olan kübarlar çara danos verdilər ki, guya, mən millətçilik eləyirəm, Şeyx Şamilin yolu ilə gedirəm. Məni təqib edirlər, Banu bəyim. Mən azad gəzən bir məhbusam! Bu lənətə gəlmiş zəmanədə xeyirxah arzularla həyat arasında elə dəhşətli bir uçurum vardır ki, onu keçmək mümkün deyil, Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u. Nə etməli, əgər, bizə "xoh" eləyəndə, geri çəkilsək, gələcək nəsillər bizi lənətlərlə yad edərlər.

K n y a z X a s a y. Hər şeyi tarix özü gətirib yetişdirməlidir, Banu bəyim. Gələcək nəsillər üçün bizim özümüzü qurban verməyimiz boş bir aldanışdır. (*Qızğınlıqla*) Bizdən sonra həyat yoxdur, Banu bəyim, inanın bu fəlsəfəyə! Gəlin gedək... Gedək uzaqlara... İstəyirsinizsə, Parisə... İstəyirsinizsə, İtaliyaya...

X u r ş i d b a n u. Yox, knyaz. Mən səni indi də istəyirəm. Yəqin ki, ölənəcən də istəyəcəyəm. Ancaq... bu vətənimi atıb getmək... yox, bu mümkün deyil!

K n y a z X a s a y (*dərindən nəfəs alaraq*). Görünür, bu dünyada qismətdən artıq götürmək olmazmış... Yəqin ki, uşaqlar yatıb... Axı, indi onların istirahət vaxtıdır.

X u r ş i d b a n u. İstəyirsən, oyadım. Onlar səni tez-tez xatırlayırlar, knyaz. (*Mütəəssir halda*) Bilsən ki, bu mənim üçün nə qədər ağırdır...

K n y a z X a s a y. Qoy yatsınlar. Qoy onlar atalarını unutsunlar. Əlvida, Banu bəyim! Mən bu qəhrəman qalada dünyanın ən nəcib qadınını qoyub gedirəm.

Xurşidbanu. Əlvida, mənim əzizim, qoy böyük Allah sənin himayədarın olsun!

Knyaz Xasay yenə də pəncərədən düşüb gedir. Xurşidbanu halsız halda divanda əyləşərək, əllərilə üzünü tutur. Uzaqda tarın müşayiətilə xanəndə onun şerini oxuyur.

Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı,
Nə də bu aləm ara dil müqəyyədi-qəm olaydı...
Nə hicran atəşinə odlanıb yanaydı dilim ki,
Nə eşqin içrə könül böylə xürrəm olaydı...

Xurşidbanu muğamı eşitməmək üçün, əsəbi hərəkətlə qalxıb, zəngi səsləndirir. Bəyim gəlir.

Xurşidbanu (*həyəcanlı, əsəbi*). Kəs xanəndənin səsini. Denən oxumasın!

Bəyim (*təəccüblə*). Oxuduğu sizin şərinizdir, Banu bəyim.

Xurşidbanu. Denən, oxumasın!

Bəyim heç bir şey başa düşməyərək, təəccüb içində çıxır. Xanəndə susur. Xurşidbanu əsəbi halda kresloya yıxılır. Hidayət xan daxil olur.

Hidayət xan. Salam, əmizadə.

Xurşidbanu. Salam.

Hidayət xan. Nə olub, səni qanıqara görürəm... Axı, gərəkdir ki, sən şadlıq eləyəsən.

Xurşidbanu. Nəyə görə?

Hidayət xan. Necə "nəyə görə?" Deyirlər ərə gedirsən...

Xurşidbanu (*cəsarətlə*). Bəli, gedirəm!

Hidayət xan. Cəsarətli qadınsan.

Xurşidbanu. Nə barədə?

Hidayət xan. Hər barədə. Əgər, Qarabağ hakimi İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı heç kəsin rəyini nəzərə almayıb, əvvəl Dağıstandan azıb gəlmiş sünnü bir ləzgiyə, sonra da İrandan qaçmış, əsli-kökü məlum olmayan səfil bir gədəyə ərə gedirsə, demək, onun üçün, heç bir hüdud yoxdur!

Xurşidbanu. Rica edirəm, nə knyaz haqqında, nə də cənab Seyid Hüseyn haqqında belə təhqiramiz kəlama yol verməyəsən!

Hidayət xan. Oho... Cənab Seyid Hüseyn... Görünür, Seyidin gözəl siması onu sənin gözündə "cənab Seyid Hüseyn" etmişdir.

Xurşidbanu. Yox! (*Bir növ, zarafatyana*) Gözəlliyə qalsaydı, səndən gözəl, yaraşıqlı kim var idi... Sən zadəgan salonlarına girəndə, kübar xanımlar özlərindən gedirdilər...

Hidayət xan (*eyni zarafatyanalıqla*). Amma sən mənə gəlmədin... Eləmi? Yaxşı, gəl, bu atmacaları-zadı kənara qoyaq... Axı, fikirləşirsənmi ki, sən o gədəyə ərə getsən, özünü də, bizi də biabır eləmiş olarsan?

Xurşidbanu (*qəzəblə*). Gədə deyil o! Mən böyük əsl-nəsəb sahibi olan knyaz Xasaya ərə gedəndə, hamınız ağız-ağıza verib məni məzəmmət eləyirdiniz ki, xan qızı bu boyda Qarabağda bir kişi tapmadı, getdi ləzgiyə. İndi də xalis azərbaycanlıya ərə gedəndə, deyirsiniz "xan qızı bir gədəyə ərə gedir". Çünki bu sizin ağalıq şəninizə toxunur. (*Qəzəblə*) Mən xan qızı Xurşidbanu bu izdivacımla kübar cəmiyyəti ilə rəiyyət arasında çəkilən mənhus səddi uçururam!

Hidayət xan. Uçura bilməzsən, əmiqızı! O sədd, səddi-Çindən də möhkəmdir! Elə güman edirsən ki, sənin atdığın addımı təqdir eləyənlər tapılacaq? Bilirsənmi, indi kübar məclislərində necə söhbətlər gedir? Deyirlər xan qızı surətpərəst, əxlaqsız bir şairə olduğu üçün iranlı gədəsinə təşüq yetirmişdir.

Xurşidbanu (*acı gülüşlə*). Sən onların bu alçaq sözlərini təkrar etməklə elə bilirsən ki, mənə təsir eləyəcəksən? Mən kasıb bir rəiyyət oğlu olan Hüseynə ərə gedəcəyəm və bununla da söhbəti bitmiş hesab edirəm!

Hidayət xan (*qəzəblə*). Mən çoxlarının dərsini verdim. Hamının da dilini kəsmək olmaz! Demək, sən dediyindən dönmürsən?! Yaxşı!

Hidayət xan çıxır. Qısa pauza. Mirzə Ruhullah gəlir.

Mirzə Ruhullah. Nə olub, Banu bəyim, xan acıqlı...

Xurşidbanu. Xan mənim Seyid Hüseynə ərə getmək istəməyimdən qəzəbnak olub. Ah, Mirzə, millətim ilan zəhərini mənim qanıma damcı-damcı yeridir...

Mirzə Ruhullah. Millət yalnız ağalardan, bəylərdən ibarət deyil, Banu bəyim. Düzünü bilmək istəyirsənsə, onların heç millətə dəxli yoxdur. Elə bilməyin ki, mən kasıb bir rəiyyət oğlu olduğum üçün belə deyirəm. Bir sinif ki, yadelli qəsbkara qul olacaqmış, onu necə millət adlandırmaq olar? Bu o sinifdir ki, minlərlə azərbaycanlıya

divan tutmuş Ağa Məhəmməd şah kimi qaniçəni öldürüb, insanların canını qurtaran qəhrəmanı tutub, ayağına nal vuraraq, İran şahının hüzuruna göndərdi.

X u r ş i d b a n u. Bütün bunlar nə qədər dəhşətli, nə qədər *anlaşılmazdır!*

M i r z ə R u h u l l a h. Yox, Banu bəyim, hər şey çox aydındır. Bəşəriyyətin birinci düşməni həmişə hakimiyyət başında əyləşən vicdansız ağalar olmuşdur. Əgər, Arximed Yer kürəsini aşırmaq üçün istinad nöqtəsinin harda olduğunu məndən soruşsaydı, deyərdim: insanların vicdanındadır o istinad nöqtəsi! Vicdan gücü isə, o kəsdədir ki, onlar ata-babadan bəri öz əllərinin halal zəhmətilə yaşayıb, vətən torpağı ilə ünsiyyət bağlamışdır. Mən sənin adi bir rəiyyət oğlu olan Hüseynlə izdivacını alqışlayıram!

İ ş ı q s ö n ü r

ONUNCU ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. Xurşidbanu və Seyid Hüseyn.

S e y i d H ü s e y n (*Xurşidbanunun əlindən tutaraq*). O zaman sizi sevdiyim üçün, sizi ürəyimdən çıxara bilmədiyim üçün özümü danlayırdım... Özümə əzab vermək istəyirdim. Çünki sizə çatmaq, sizin məhəbbətinizə nail olmaq səadəti mənə xəyal kimi görünürdü. Siz mənim bütün qəlbimə hakim olduğunuz halda, məndən ulduzlar qədər uzaq idiniz... İndi də bizim izdivacımız bəzən mənə *yuxu kimi* gəlir, Banu bəyim...

X u r ş i d b a n u (*xəfif bir təbəssümlə əlini onun əlindən geri çəkərək*). Əzizim Hüseyn, biz bir-birimizə sadiq, səmimi rəfiqlər olacayıq. Bizim sevgidən danışmaq vaxtımız keçib.

S e y i d H ü s e y n (*dərin məyusluqla*). Nə üçün elə deyirsiniz, Banu bəyim? Biz hələ otuz yaşına yenicə qədəm qoyuruq?

X u r ş i d b a n u (*dərindən nəfəs alaraq*). Amma mənə elə gəlir ki, ürəyim yüz il qocalmışdır.

S e y i d H ü s e y n (*eyni məyusluqla*). Yox, Banu bəyim, ürəyiniz qocalmamışdır, ancaq...

X u r ş i d b a n u (*onun alnından öpərək, çox mehriban*). Gecən xeyrə qalsın, mənim əzizim. (*O biri otağa keçir*)

S e y i d H ü s e y n (*eyni məyusluqla onun ardınca baxaraq özözünə*). Ürəyiniz qocalmamışdır. Mən hər şeyi başa düşürəm, Banu bəyim... Ancaq, bununla belə, madam ki, siz, özünüzü mənə zövcə olmağa layiq bilmisiniz, mən də sizə layiq ər olduğumu sübut eləyəcəyəm! İndi "səfil bir seyid" deyə mənə həcv yazan şairciklər o zaman utanıb yerə girəcəklər.

Birdən bayır qapısı taybatay açılır. Hidayət xan iki nəfərlə daxil olur.

H i d a y ə t x a n (*istehza ilə*). Ağa Seyid, Peyğəmbər övladı olduğun üçün mən əlimi sənin qanına bulamaq istəmirəm. Ancaq şələ-şüləni yığışdır, bu gədələr səni aparıb Arazdan İrana ötürəcəklər ki, cəhənnəm olub bir də bu tərəflərə üz çevirməyəsən. Əgər, bu dəqiqə getmək istəməsən, bunlar səni boğub o kisəyə (*çiyni üstündən birinin əlindəki kisəyə işarə edir*) salaraq, aparıb Xəzinə qayasından tullayacaqlar.

S e y i d H ü s e y n. Nə üçün, xan, mənim günahım nədi?

H i d a y ə t x a n. Sən kimsən ki, gəlib Mehdiqulu xanın iqamətgahına dürtülüb, onun qızıyla izdivaca cəsarət eləyirsən? Kimsən?!

S e y i d H ü s e y n. Mən insanam, xan!

H i d a y ə t x a n. Mənə filosofluq etmə! Yığışdır şələ-şüləni! İnsan!

S e y i d H ü s e y n. Xan, mən İran şahının zülmündən qaçıb, sizə pənah gətirmişəm.

H i d a y ə t x a n. Pənah gətirən başından böyük qələt eləməz! Həmşəri gədəsi!

S e y i d H ü s e y n. Xan, tərbiyəli danışın!

H i d a y ə t x a n (*canilərə qışqırır*). Qurtarın bununla!

Canilər Seyid Hüseyndən yapışıb, onu boğmaq istəyirlər. Seyid Hüseyn müqavimət göstərir. İşıq Xurşidbanunun otağına düşür. Xurşidbanu çarpayıda yatmışdır. Bəyim həyəcanla yaxınlaşıb onu oyadır.

B ə y i m. Banu bəyim! Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u (*həyəcanla oyanıb dikələrək*). Nə olub, Bəyim?

B ə y i m. Hidayət xanın gədələri Seyid Hüseyni öldürürlər!

X u r ş i d b a n u. Necə?! (*Qalxıb gecə köynəyində yüyürür. İşıq yenə də Seyid Hüseynin otağına düşür. Canilər Seyid Hüseynlə əlləşib, onu boğmaq istəyirlər. Hiss olunur ki, Seyid Hüseyn taqətdən düşmək üzrədir. Xurşidbanu içəri girir*) Dayanın!

Canilər özlərini itirib, key nəzərlə xana baxırlar.

X u r ş i d b a n u (*Hidayət xana*). Ar olsun sənə!

H i d a y ə t x a n (*canilərə qışqırır*). Çıxın bayıra! (*Canilər çıxırlar. Xurşidbanuya*) Arvad naməhrəm kişilərin qabağına bu cür çılpaq çıxmaz!

X u r ş i d b a n u. Kişilərin? Hansı kişilərin? (*Seyid Hüseynə işarə ilə*) Bu mənim qanuni ərimdir, qaldı sən...

H i d a y ə t x a n. Yalan deyirsən! Bu hələ sənin ərin deyil! Şuşa qalasında heç bir molla sizə kəbin kəsməyə cəsarət eləməz!

X u r ş i d b a n u. Cəsarət eləyən tapıldı. Kürdüstanlı cavan axund Hacı Şükür bu gün bizim kəbinimizi kəsmişdir.

H i d a y ə t x a n (*yanıb-tökülərək əlini xəncərin qəbzəsinə atır*). Ah, ifritə! İfritə!

X u r ş i d b a n u. İfritə, hər halda, namərd kişidən yaxşıdır. Silahsız, günahsız adamı canilərin əli ilə öldürmək istəyirsən?

H i d a y ə t x a n. Sən bu iranlı gədəsinə uyub, Pənah xan nəslinin papağını yerə vurdun. Mən utandığımdan əyanların üzünə baxa bilmirəm! Sənin bu səfilə ərə getməyin bizi əlahəzrət imperatorun da gözündən salacaq!

S e y i d H ü s e y n. Siz nahaq yerə bizi təhqir edirsiniz, xan. Mən sizə acıyıram.

H i d a y ə t x a n (*əlini xəncərinin qəbzəsindən götürərək, təəccüblə*). Sən mənə acıyırsan?

S e y i d H ü s e y n. Bəli! Çünki, görünür, əlahəzrət imperator sizin kimi gözəl, ziyalı oğlanın azadlığı ilə bərabər, olan ağlını da əlindən alıb. Bu, dəhşətdir, xan!

H i d a y ə t x a n (*birdən qəribə bir sakitlik və maraqla*). Sən nəyə görə məni ağıldan məhrum edilmiş sanırsan?

S e y i d H ü s e y n. Ona görə ki, xan, siz, kim, haralı olduğunuzu, hansı xalqa mənsub olduğunuzu çoxdan unutmusunuz. Sizin üçün "Azərbaycan" sözü yoxdur. Siz öz ana dilinizdə danışmağı belə ar bilirsiniz.

H i d a y ə t x a n. Tutaq ki, mən azərbaycanlı olduğumu başa düşürəm, neyləyə bilərəm?

S e y i d H ü s e y n. Xalqına, vətəninə canıyanan, onun dərdindən halı olan adam belə sual verməzdi, nə etmək lazım olduğunu ona ürəyi, vicdanı söyləyərdi...

H i d a y ə t x a n. Nə ərz etmək istədiyini başa düşürəm, ağa Seyid. Ancaq Yer kürəsini öz məhvərindən çıxarmaq olmaz!

S e y i d H ü s e y n. Yox, xan. Yer kürəsi öz məhvərindən çıxacaqdır.

H i d a y ə t x a n. Ağa Seyid, sən nə əvvəlinci malxulyaçısan, nə də axırıncı. Madam ki, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı sənin kəbinli arvadın olub, daha səni öldürməyin mənası yoxdur. Qoy şərəf və şöhrətlərini sənin kimilərinin ayaqları altına saldığı üçün Banu bəyim xan babalarının, atasının ruhlarına o dünyada özü cavab versin! Ancaq Banu bəyim, nahaq yerə sən boşboğazın mənasız nitqlərinə aludə olub, özünü biabır elədin.

X u r ş i d b a n u. Mən kübar cəmiyyətindəki ikiüzlü əxlaq qanunlarının zəncirini qırdığım üçün özümü quş kimi azad hiss edirəm.

H i d a y ə t x a n (*dərindən nəfəs alaraq*). Sən özün özünü aldadırsan... Banu bəyim... Heyf səndən... (*Sürətli addımlarla çıxır*)

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim, siz məni mənasız bir ölümdən xilas etdiniz. O da mənə əyan olmuşdur ki, siz, sadəcə olaraq, mənə bir həyat rəfiqi kimi hörmət edirsiniz. Bunu düşünmək mənim üçün hər nə qədər ağır olsa da, siz etibar eləyib, mənim kimi adi, yoxsul bir oğlanı özünüzə rəfiq intixab elədiyiniz üçün bu tikanlı, uçurumlu yollarda son nəfəsimə qədər sizin xilaskarınız olacağam!

Seyid Hüseyn Xurşidbanunun qolundan yapışaraq, onu otağına aparır. Bəyim daxil olaraq, onların ardınca baxır. Daşdəmir həyəcanlı halda gəlir.

D a ş d ə m i r (*pıçıltı ilə*). Bəyim! (*Bəyim geri çevrilir*) Nə olub burada?

B ə y i m (*ondan incidiyini unudaraq, həyəcanla*). Hidayət xanın gədələri Seyid Hüseyni öldürmək istəyirdilər.

D a ş d ə m i r (*xəncərindən yapışaraq*). Bəs, niyə yüyürüb mənə xəbər vermirdin ki, gəlib o gədələri ləzgi xəngəli kimi doğrayım.

B ə y i m (*birdən Daşdəmirin yalanını xatırlayaraq*). Gopçu.

D a ş d ə m i r. Gopçu niyə oluram, az?!

B ə y i m (*onu yamsılayaraq*). "Dədəmin qızılı xurcunladır... Üçmərtəbə evlərimiz belə oldu... At ilxıları belə getdi..."

D a ş d ə m i r. Bəyimcan, zarafat idi, eləyirdik dayna...

B ə y i m. Elə zarafat olar?

D a ş d ə m i r. Axı, neyləyim, başlamısan ki, "hamı mənə Bəyim xanım deyir... Mən gedib sizin daxmanızda neyləyəcəyəm", amma görürsən, Banu bəyim kimi xan qızı Seyid Hüseyn kimi kasıb oğlana getdi.

B ə y i m. Seyid Hüseyn, Banu bəyimin dərdindən dəli-divanə idi.

D a ş d ə m i r. Gərək mən də gedəm özümü Xəzinə qayasından atam ki, səni istədiyimə inanasan!

B ə y i m. İstəyən özünü qayadan atmaz!

D a ş d ə m i r. Bəs, neyləyər?

B ə y i m. Sevgilisini alıb aparıb qoyar evinə.

D a ş d ə m i r. Axı, sən daha məni istəmirsən.

B ə y i m (*gülümsəyərək zərif, mehriban əda ilə*). İstəyirəm.

D a ş d ə m i r (*biclklə*). Eşitmədim, Bəyim can, bir də de...

B ə y i m (*bərkdən*). İstəyirəm.

D a ş d ə m i r. Ox... nə gözəl dedin, Bəyimcan. Bəs atam...

B ə y i m. Nə olsun, mən özüm xan qızı deyiləm ki... (*Birdən acıqlı*) Sevən kasıblığına, dövlətliliyinə baxmaz, Daşdəmir.

D a ş d ə m i r (*heyranlıqla*). Sağ ol, vallah, tay sənə xanım deməyim ki?.. (*Bəyim gülümsəyərək "yox" mənasında başını bulayır*) Sən nə yaxşı qızsan, Bəyimcan. (*Qızı özünə tərəf çəkir*)

İ ş ı q s ö n ü r

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

İran şahzadəsi və Məliküldövlə.

Ş a h z a d ə. Siz, bu xan qızı Xurşidbanunun əməlinə baxın?! Böyük İran səltənətinin vəliəhdini rədd eləyib, Cənubi Azərbaycandan qaçmış bir gədəyə ərə gedir?! (*Şərab içir*) Xeyrini-şərini başa düşən deyil sənin bu Azərbaycan millətin, Məliküldövlə...

M ə l i k ü l d ö v l ə. Siz məni rəncidəxatir eləyirsiniz, qurban... Məgər, məndə azərbaycanlılıqdan bir əlamət qalmışdır?

Ş a h z a d ə. Lakin bir həqiqət var ki, İran taxtına mənim yolum Cənubi Azərbaycandandır. Cənubi azərbaycanlılar İran şahının siyasətindən bərk incikdirlər. Biz bundan bə qədri qüvvə istifadə etməliyik! Düşündüm ki, İbrahim xanın nəvəsi Xurşidbanu ilə evlənmək məni azərbaycanlılarla qohum edər. Onlar da bu ali qohumluğa binaən mənim vədlərimə inanıb, taxta sahib olmağıma kömək edərlər. Özləri də vuruşmağı bacaran cəsur millətdir.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Onlar rusları üstün tuturlar, qurban...

Ş a h z a d ə. Bəs, dini-islam? Məgər, onlar bunu düşünmürlərmi?

M ə l i k ü l d ö v l ə. Xeyr, qurban, düşünmürlər. Xurşidbanu cavanları dəstə-dəstə Rusiyada təhsil almağa göndərir...

Ş a h z a d ə (*əsəbi*). Nəhs gətirmə, baba! Siyasət əzm və hərəkət tələb edir. (*Şərab içir*) Günü sabah sən Xurşidbanuya mənim adımdan qiymətli bir hədiyyə apararsan, qoy elə güman etməsin ki, mənimlə izdivaca razı olmadığı üçün ondan incimişəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə görmədinizmi, o məni necə bihörmətliklə qovdu?

Ş a h z a d ə. Eybi nə darəd, baba, siyasət tələb edir, bu üzünə tüpürürlər, o biri üzünü çevir. Sonra Təbrizə, Əhrə, Cənubi Azərbaycanın başqa şəhərlərinə gizli adamlar göndərib, onlara vəd edilməlidir ki, əgər, mənə kömək eləsələr, taxt-taca sahib olan kimi məşrutə verərəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Onlar buna inanarlarmı?

Ş a h z a d ə (*əsəbi*). Nəhs gətirmə, baba! İnandırmaq lazımdır.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə çeşm, qurban.

Ş a h z a d ə. Məgər, şeytanın belə əqlinə gəlməyən hiylələrlə molun qardaşımı İran taxtına çıxaran sən olmadınmı?

M ə l i k ü l d ö v l ə (*yana-yana*). Amma bunun müqabilində, o, taxta əyləşən kimi mənim boynumu vurdurmaq istədi.

Ş a h z a d ə. Bilirsən ki, anamız məni gizlincə xəbərdar etməsəydi, o xain qardaş mənim də gözlərimi çıxartdıracaymış. Şübhələnirmiş ki, mənim taxt-tacda gözüm var. Eybi nə darəd. Mən İran taxtına çıxan kimi səni vəziri-əzəm eliyəcəyəm. Bəli!.. Bəli!.. Vəziri-əzəm!

M ə l i k ü l d ö v l ə. İnşallah.

Ş a h z a d ə. İndisə, get rəqqasəni göndər bura. Qapıçıya da tapşır ki, heç kəsi mənim yanıma buraxmasın. Hərəmbaşına da desin ki, mən bu gecə istirahət etmək istəyirəm.

M ə l i k ü l d ö v l ə. Bə çeşm.

Ş a h z a d ə. Di xub...

rəqs edir. Muradalı gizlənib baxır. Şahzadə şərab içir və birdən qalxıb qızın biləyindən tutub özünə tərəf çəkir.

Təhminə (*Şahzadənin qulağına pıçıldayır*). Əlahəzrət, icazə verin, atamı aparım yatsın, sonra...

Şahzadə. Tez qayıt, qız! Tez!

Təhminə (*kor kamançaçıya*). Gedək. Əlahəzrət istirahət etmək istəyir.

Kor kamançaçı. Əlahəzrət, icazə verin, bu qərib ölkədə, vəli nemətimiz vəliəhdin əlindən öpmək şərəfinə nail olum.

Şahzadə (*əlini uzadaraq*). Xub...

Təhminə kor kamançaçının əlindən tutub, şahzadənin yanına gətirir. Kor kamançaçı fövqəladə bir cəldliklə şahzadəni yaxalayıb, boğazından yapışır.

Kor kamançaçı. Əlahəzrət, mən Savalan dağlarında gözlərini çıxartdırıb, cavan gəlinini əlindən aldığın Eyvazam. Neçə vaxtdır ki, sənin ardınca diyarbədiyar gəzib intiqamımı öz əllərimlə, bax, beləcə almağa fürsət axtarırdım!

Kor kamançaçı geyməsinin altından çıxartdığı balaca xəncərlə Şahzadəni vurur. Muradalı səssizcə çıxaraq, getmələri üçün işarə edir. Kor kamançaçı, Təhminə və Muradalı gedirlər. Məliküldövlə gəlir.

Məliküldövlə (*öz-özünə*). Musiqi birdən-birə susdu... Sarayda da ayaq səsləri, hənirti eşidildi... (*Birdən yerə yıxılmış şahzadəni görür... Əyilib baxır*) Nə oldu buna? (*Dəhşət içində bir neçə saniyə susur*) Elə bil, qeybdən bir səs mənə deyir: "Bu ölən sənin son ümidindir, Məliküldövlə! İmanını yandırdın, vətənini satdın, xalqına xəyanət elədin... Hiylələr, fəsadlar qurdun, şahların təhqirinə dözdün, axırıncı ümidini bu zalım əxlaq düşgününə bağladın, o da belə oldu... Ey böyük Yaradan! Sən əlrəhmərrahimsən, bağışla mən üzü qara bəndənin günahlarını! Yox, hiss edirəm ki, eşitmək istəmir Allah mənim səsimi... Hara üz çevirəcəksən, Məliküldövlə? Kimə iltica edəcəksən? Yoxdur bu dünyada sənə yer! Bütün var-dövlətin də bu məlunun ucbatından qaldı İranda. Heç nə götürməyə macal tapmadın. Deyirlər əqrəb düşdüyü tərdə öz-özünü sancıb öldürür.

Özünü öldürmək üçün əlini belindəki balaca xəncərə aparır. Lakin cəsarəti çatmır. Dərin bir ümidsizlik içində gözlərini yumur... Səhnə qaranlıqlaşır.

ON İKİNCİ ŞƏKİL

Qala rəisinin otağı. Qala rəisi, Zahir bəy Fəda, Mixaylov.
O, ara-sıra nə isə yazır.

Qala rəisi (*əsəbi*). Məsələ aydındır! Bu, bizimlə İran şahının arasını vurmaq üçün təşkil edilmiş bir provakasiyadır. Bəli! Bəli, provakasiya!

Fərəc bəy. Da... da... Elədir ki, var!

Zahir bəy. Bəndeyi həqiriniz də, o fikirdədi, cənab rəis.

Qala rəisi. Beynəlxalq vəziyyətin indiki şəraitində bizi ittiham eləyib, özünə borclu çıxarmaq üçün İran şahına bəhanə lazımdır! Cənab Zahir bəy, sizcə kimlər ola bilər bu işin təşkilatçıları?

Zahir bəy. Cənab rəis, hayana çevirsən bu cinayətin bir ucu gedir çıxır Xan qızı Xurşidbanunun sarayına!

Fərəc bəy. Da... da... Elədir ki, var.

Qala rəisi. Nəyə görə siz bu fikrə gəlmisiniz, cənab Zahir bəy?

Zahir bəy. Mən dəfələrlə qulluğu şərəfinizə ərz etmişəm ki, Xurşidbanunun təşkil elədiyi "Məclisi-üns" əlahəzrət imperatora düşmən kəsilmiş siyasi bir ocağa çevrilmişdir. Onlar "Məclisi-üns"də şerdən çox siyasətdən, azadlıqdan danışırlar.

Qala rəisi (*əsəbi*). Hansı azadlıqdan?

Zahir bəy. Məlumdu hansı azadlıqdan...

Qala rəisi. Yoxsa, dekabristlərin cinayətkar xülyaları buralara da gəlib çıxmışdır?! Yoxsa, qorxmurlar onlar imperatorun divanından?!

Zahir bəy. Vəliəhd öldürülən gecənin səhəri Xurşidbanunun baş mehtəri Muradalı yox olmuşdur. Muradalı isə, Xurşidbanunun ərə getdiyi Seyid Hüseynin xalası oğludur.

Fərəc bəy. Da... da... Elədir ki, var...

Qala rəisi. Şahzadə öldürülən gecə həmin Muradalını onun sarayının yanında görüblər... Belə düşünmək olar ki, Seyid Hüseyn Təbrizin keçmiş hakimi Şahzadəni öldürmək üçün Cənubi azərbaycanlılar tərəfindən göndərilmiş bir terrorçudur!

Fərəc bəy. Da... da... Elədir ki, var.

Mixaylov (*qəzəblə*). Fərəc bəy, imkan verin!

Q a l a r ə i s i (*Mixaylova*). Sakit.

Z a h i r b ə y. Digər tərəfdən, cənab rəis, İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızı Xurşidbanunun lüt bir Cənubi azərbaycanlı gədəsinə ərə getməsi özü də çox qəribə deyilmi? Bu əcayib əhvalat bütün zadəganları qəzəbləndirmişdir! Həmin Seyid Hüseynin də taxt-tac əleyhinə necə qəzəbli nitqlər irad etdiyini sizə demişəm. Mən öz millətimin halına yanıram, cənab rəis, onlar bizi əlahəzrət imperatorun nəzərindən sala bilərlər.

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var.

Q a l a r ə i s i (*qalxaraq*). Yaxşı, cənab Zahir bəy, biz, Şahzadənin öldürülməsi ilə əlaqədar qalaya gələn canişin həzrətlərini qarşılamağa getməliyik. Əlahəzrət hökuməti sizin xidmətinizi yenə də əvəzsiz qoymaz.

Z a h i r b ə y. Mən əlahəzrət imperatorun sadiq quluyam.

Q a l a r ə i s i. Rica edirəm, bu biri qapıdan çıxasınız.

Z a h i r b ə y (*kinayəli təbəssümlə*). Başa düşürəm. (*Çıxır*)

Q a l a r ə i s i. Bu qrafoman şairin söylədiklərini yazdınmı, Seryoja?

M i x a y l o v. Yazdım. Ancaq bu hərif qrafoman olmaqdan savayı, həm də, satqının biridir. Həmvətənləri bunu əclaf bir adam kimi tanıyırlar.

Q a l a r ə i s i. Bizə nə dəxli var ki, Zahir bəy istedadsız şairdi, əclafdı... Adı şairdir, qurtardı. Elə deyilmi, cənab Fərəc bəy?

F ə r ə c b ə y. Da... da... Elədir ki, var.

M i x a y l o v. İvan Petroviç, mən Zahir bəy kimi şərəfsiz bir vəzifəbazın "Məclisi-üns" haqqında, Xurşidbanu və onun əri Seyid Hüseyn haqqında dediklərinə inanmıram!

Q a l a r ə i s i. İnanmaq lazımdır! Yoxsa, azərbaycanlıları sən Zahir bəydən, Fərəc bəydən yaxşı tanıyırsan? (*Qəzəblə*) Kim səni vəkil eləyib ki, bu qaçaq-quldur tuzemləri müdafiə eləyəsən?

M i x a y l o v. Onlar tuzem deyil, İvan Petroviç!

Q a l a r ə i s i. Bura bax, Seryoja! Sən mənim arvadımın yaxın qohumu da olsan, unutma ki, dayın bir dekabrist kimi tutulub sürgün edilmişdir! (*Qışqırır*) Sən əlahəzrət imperator hökumətinin zabitisən!

M i x a y l o v. Bu o demək deyil ki, mən gözlərimi yumub, hər şeyi kor-koranə qəbul edəm. Ədalət lazımdır!

Q a l a r ə i s i. Bizim üçün ən böyük ədalət əlahəzrət imperatorun şərəfini qorumaqdır! Aydındırmı?

M i x a y l o v (*dərindən nəfəs alaraq*). Aydındır!

İ ş ı q s ö n ü r

ON ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi.

X u r ş i d b a n u. Mirzə Ruhullah, Seyid Hüseyn...

S e y i d H ü s e y n. Banu bəyim, əgər, Muradalının elə bir qəsdi olsaydı, mən bilərdim.

X u r ş i d b a n u. Təəccüblüdür, bəs, necə olub ki, Muradalı hara getdiyini bizə deməyib?

S e y i d H ü s e y n. Bu mənim üçün də bir müəmmadır, Banu bəyim.

Nəvvab, Ter Vahan daxil olurlar.

N ə v v a b. Banu bəyim, başa düşə bilmirik ki, bu necə məsələdir? Şahzadənin əhvalatından sonra qala rəisinin müavini Fərəc bəy "Məclisi-üns"ün üzvlərini bir-bir çağırıb sorğu-suala tutur, ağlagəlməz qəribə şeylər soruşur. Hətta, qorxudur da...

Mamayı tələsik gəlir.

M a m a y ı. Banu bəyim, bu işlərdən sizin xəbəriniz var?

X u r ş i d b a n u. Nə olub?

M a m a y ı. Rəisin müavini Fərəc bəy çağırıb məni sıxmaboğmaya salıb ki, sən əlahəzrət imperatorunun əleyhinəsən, yazmısan ki, "vətənimdə vətənim yox...". Deyirəm mən zülm içində olan Cənubi azərbaycanlıları nəzərdə tutmuşam, deyir, xeyr, əlahəzrət imperatora sataşmısan...

M i r z ə R u h u l l a h. Dad yarımçıq əlindən...

T e r V a h a n. Fərəc bəy məni çağırıb deyir ki, "Ter Vahan, sən xristian adamsan, nə üçün gedib o "Məclisi-üns" şairlərinə qoşulmusan? Bilmirsənmi ki, bizim müsəlmanlardan yaxşı iş baş verməz?!" Mən də dedim: "Cənab nəçərnik, vallah, indi siz deyirsiniz yadıma düşür ki, mən xristianam". (*Gülür*)

Daşdəmir tələsik daxil olur.

D a ş d ə m i r (*Xurşidbanuya*). Fərəc bəy iki nəfər polislə gəlmişdir. Sizi görmək istəyir.

X u r ş i d b a n u. Necə? Mənim sarayıma polislə gəlmək?! (*Qışqırır*) Denən bu saat rədd olub getsin! (*Daşdəmir yerindən tərpənmir*) Nə üçün durmusan?

M i r z ə R u h u l l a h. Yox, Banu bəyim, madam ki, o, polislə gəlib, Daşdəmirin sözü ilə geri qayıtmaz.

X u r ş i d b a n u (*Daşdəmirə*). Qoy gəlsin!

Daşdəmir çıxır. Fərəc bəy tək daxil olub, Xurşidbanuya təzim edir.

F ə r ə c b ə y. Xan qızı Xurşidbanuya hörmət və ehtiram.

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Nə ixtiyarla mənim sarayıma polislə gəlmisiniz?

F ə r ə c b ə y. Banu bəyim! Əgər, vəziyyət məcbur etməsəydi, əlbəttə, gəlməzdik. Da... da... Ancaq... Yenə də məhz sizə dərin hörmətimizə binaən mən kiçik rütbəli çinovnik göndərməyib, şəxsən özüm gəldim...

X u r ş i d b a n u. O!.. Nə böyük nəzakət... (*Qəzəblə*) Niyə gəlmisiniz?

F ə r ə c b ə y. Da... da... Əlahəzrət imperator hökuməti adından mən cənab Seyid Hüseyni həbs etməliyəm.

X u r ş i d b a n u. Nə üçün?

F ə r ə c b ə y. Üzr istəyirəm ki, mən bunu indi sizə söyləyə bilməyəcəyəm. Da... da... Ancaq Seyid Hüseyn bizimlə getməlidir.

X u r ş i d b a n u. Seyid Hüseyn heç bir günah sahibi olmadığı üçün heç yerə getməyəcək!

F ə r ə c b ə y. Ərz elədim ki, mən əlahəzrət imperator hökuməti adından gəlmişəm.

X u r ş i d b a n u (*qəzəblə*). Mən xan qızıyam! Seyid Hüseyn də mənim ərimdir, onu həbs etməyə sizin ixtiyarınız yoxdur!

F ə r ə c b ə y. Seyid Hüseynin həbsə alınması barədə prokurorun sərəncamı var.

X u r ş i d b a n u. Dedim ki, o heç yerə getməyəcək!

S e y i d H ü s e y n (*qalxaraq*). Banu bəyim...

X u r ş i d b a n u (*eyni qəzəblə Seyid Hüseynə*). Sən dayan! (*Fərəc bəyə*) Bura Mehdiqulu xanın sarayıdır!

F ə r ə c b ə y. Bağışlayın, Banu bəyim... İ... i... Elə eləməyin ki, mən polis nəfərlərini içəri çağırmalı olum...

X u r ş i d b a n u (*ağlını itirəcək dərəcədə qəzəbli*). Necə? (*Yaxınlaşıb Fərəc bəyi sillə ilə vurur*) Rədd ol! Bu saat! Bu dəqiqə!

F ə r ə c b ə y (*təəccübdən hələ də özünə gələ bilməyərək*). Siz dəli olmusunuz, nədir?

X u r ş i d b a n u (*qışqırır*). Çıx dedim! (*Dalbadal iki sillə vurur. Fərəc bəy qəribə keyliklə dönüb tələsik çıxır*) Alçaqlar!

N ə v v a b. Afərin, Banu bəyim. Qoy tarix görsün ki, şairə satqınların təhqirini cavabsız qoymadı!

T e r V a h a n. Şairəni təhqir etmək şeri-sənəti təhqir etmək deməkdir!

M i r z ə R u h u l l a h. Şairəni təhqir etmək bütün xalqı təhqir etməkdir.

S e y i d H ü s e y n (*qətiyyətlə*). Banu bəyim, onlar məndən əl çəkməyəcəklər. Ona görə də, özüm gedirəm: görək mənim günahım nədən ibarətdir?! Əgər, gəlməsəm, darıxma! Hələlik, ağalar.

Sürətlə çıxır. Ağır pauza. Birdən Xurşidbanu zəngi səsləndirir. Daşdəmir gəlir.

X u r ş i d b a n u (*Daşdəmirə*). Denən tez karetanı qoşsunlar! (Daşdəmir çıxır) Ağalar! Mən bu saat getməliyəm canişinin yanına.

İ ş ı q s ö n ü r

ON DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Qala rəisinin otağı. Tiflisdən gəlmiş canişin və Xurşidbanu.

C a n i ş i n. Əlbəttə, Fərəc bəy sizin sarayınıza gəlməkdə qəbahət iş tutmuşdur. (*Zarafatyana*) Siz də onu pis cəzalandırmamısınız. Lakin, Banu bəyim, bəla orasındadır ki, həmin həbs olunan adamlar haqqında bütün məlumatı sizin öz millətinizdən, hətta, öz zadəgan sinfinizdən olan adamlar vermişdir.

X u r ş i d b a n u. Ah, knyaz, bilirsiniz ki, namuslu adam heç vaxt bu dərəcədə alçaqlıq eləməz!

C a n i ş i n. Doğrudur. Mən sizə inanmaya bilmərəm. Lakin o məlumatların yalan olduğuna əlahəzrət imperatoru inandırmaq

çətindir. (*Eyhamla*) Axı, bizdə məxfi şöbə də var... Vəliəhdin öldürülməsinin siyasi nəticəsi biz gözləyən kimi də oldu: İran şahı bizi ittiham edir.

X u r ş i d b a n u. Əlahəzrət hökumətinin bu işdə əli olmadığını sübut üçün günahsız adamları badi-fənaya vermək olarmı, knyaz?

C a n i ş i n (*bir qədər aralanaraq*). Hər şey diqqətlə öyrənilə-cəkdir. Həbs edilən şəxslər, hətta, siz özünüz də əlahəzrət hökumətinə qarşı düşmənçilikdə təqsirləndirilirsiniz.

X u r ş i d b a n u. Vətən, millət xainləri sizə dürüst məlumat verməyiblər, knyaz!

C a n i ş i n. Bəs, dürüstü nədən ibarətdir, Banu bəyim?

X u r ş i d b a n u. Biz istəyirik ki, Cənubi azərbaycanlılar qəddar İran şahlarının zülmündən azad olsun. Biz öz qan qardaşlarımızla birləşmək istəyirik. Biz onu da bilirik ki, tək-tək caniləri qətlə yetirməklə bu böyük amala yetə bilmərik, böyük döyüşə isə, gücümüz çatmır... Bizə kömək eləyən yoxdur...

C a n i ş i n. Mən sizi başa düşürəm, Banu bəyim. Çox təəssüf ki, beynəlxalq vəziyyətin indiki halında imperator həzrətləri sizə heç bir kömək eləyə bilməz. Arzular müxtəlif olduğu qədər də ziddiyyətlidir; deyirlər sizin yazıçılar, ziyalılar hər cürə mütləqiyyət əleyhinədirlər. Axı, cümhuriyyət, məsələn, qədim Romaya hansı xoşbəxtliyi bəxş etdi? Dostları Sezarı öldürdülər ki, o, özünü imperator elan etmək istəyir. Amma Sezardan sonra bir-birilərilə tutuşaraq, xalqı qırğına verdilər. Fransızlar on altıncı Lyudovikin başını gilyatinaya qoydular ki, "respublika istəyirik". Amma həmin respublikaçılar özləri xalqa divan tutdular.

X u r ş i d b a n u. Şəxsiyyət, vicdan azadlığı olmayan yerdə hansı həyatdan danışmaq olar? Əgər, xalq öz müqəddaratının sahibi deyilsə, onun dühası, cəsurluğu neyləyə bilər?

C a n i ş i n. Siz zərif bir şairəsiniz, Banu bəyim, həyatın sərt üzünü görməmisiniz. Xalq sizə əlvan buludlar üzərində uçuşan mələklər kimi görünür.

X u r ş i d b a n u. Knyaz, mən xan qızı, əminəm ki, əgər, şeytanlar, mənsəb düşkünləri olmasaydı, zəhmətkeş xalqın, doğrudan da, mələk olduğuna siz də inanardınız! Satqınların, rəzil ikiüzlülərin qurduqları hiylə-fəsadların istedadlı, namuslu, mərd insanlara güc gəlməsi məni yandırır, knyaz!

C a n i ş i n (*dərindən nəfəs alaraq*). Etiraf edirəm ki, sizin sözlərinizdə həqiqət vardır. Lakin insanlar bu həqiqətin təntənəsini nə vaxt görəcək? O barədə bir söz deməkdə acizəm. (*Pauza*) Mən çalışaram, heç olmasa, sizin rəfiqiniz Seyid Hüseyni azad etdirim. İmperator sizin xətrinizi istəyir.

X u r ş i d b a n u (*qalxaraq*). Knyaz! Mən yalnız ərimin təvəqqəsi üçün gəlməmişəm. Mən istəyirəm ki, şahzadənin öldürülməsi Azərbaycanın üzərinə qara kölgə salmasın!

C a n i ş i n. Mənim hər şeyin ədalətlə həll olunmasına çalışacağıma əmin ola bilərsiniz, Banu bəyim.

Xurşidbanu xəfif təzimlə çıxır.

İ ş ı q s ö n ü r

ON BEŞİNCİ ŞƏKİL

Xurşidbanunun malikanəsi. İşıq yananda Xurşidbanu, Mirzə Ruhullah, Nəvvab, Mamayı, Ter Vahan yan qapıdan çıxaraq, həyəcanlı halda Zahir bəylə qarşılaşırlar.

Z a h i r b ə y (*gəlir*). Salam, ağalar. Gəncəyə getmişdim, bu saat gəlib faytondan düşürəm, deyir, bizim adamlardan neçəsini, hətta, Seyid Hüseyni də həbs eləyiblər, bu nə işdir, canım? Axı, o yazıqların nə günahı var?

X u r ş i d b a n u (*əsəbi*). Yazıq deməyin! Yazıq deyə-deyə bu milləti aciz qələmə vermisiniz! Yazıq onları satan namussuz həmvətənləridir!

Möhnətlə Şahmar başıaşağı gəlirlər.

Ş a h m a r. Hidayət xan başımıza oyun açdı, Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u. Nə olub?

M ö h n ə t. Xanın darğası neçə atlı ilə gəlib Mil düzünə çəkdirdiyimiz arxın dəhnəsini dağıtdırdı, fəhlələri də döyə-döyə qovdurdu. O cavan injinarı da az qalmışdı öldürələr, birtəhər camaat əllərindən aldı.

Ş a h m a r. Sənin əmizadən olduğu üçün əl-qolumuz bağlandı, Banu bəyim. Yenə tüfəngi götürüb qalxardım at belinə...

X u r ş i d b a n u. Yoxdur mənim əmizadəm! Hidayət xan mənə də, üstündə durduğumuz bu torpağa da yaddır! (*Qışqırır*) Düşməndir!

Mən xan qızı Xurşidbanu inanmıram öz sinfimin vətən namusuna, eşidirsinizmi, inanmıram! Bu dəqiqədən etibarən mən onlara yadam!

Mixaylov gəlir.

M i x a y l o v (*daxil olub, Xurşidbanuya təzim edir*). Üzr istəyirəm, Banu bəyim. Mən öz vəzifəmdən istefa verib bir saatdan sonra yola düşürəm. Ancaq mən burda yaşadığım müddətdə sizin xalqınızdan elə səmimi hörmət və məhəbbət gördüm ki, içinizdəki bir xaini sizə tanıtdırmadan getməyə vicdanım yol vermədi!

S ə s l ə r. Kimdir o xain?

M i x a y l o v. O xain budur, qarşınızda dayanmışdır. (*Zahir bəyi göstərir*)

Z a h i r b ə y (*bağırır*). Cənab zabit!

M i x a y l o v. Buyur cənab! Əgər, məni duelə çağırmaq istəsəniz, səfərimi bir gün təxirə sala bilərəm!

N ə v v a b. Cənab zabit, o sizi duelə çağıra bilməz. Əgər, onda kişilik olsaydı, vətəndaşlarına o cür alçaq böhtanlar yapışdırmazdı.

M i r z ə R u h u l l a h. Mən bu şair bəyin satqın olduğunu çoxdan duymuşdum.

Ş a h m a r (*qışqırır*). Bəsdir siz bəylərin əlindən çəkdiklərimiz!

Şahmar xəncərini sivirərək Zahir bəyi vurmaq istəyir.
Zahir bəy adamların arxasında gizlənir.

X u r ş i d b a n u. Qoymayın oğlanı!

Möhnət, Şahmarı tutub saxlayır.

Ş a h m a r (*qışqırır*). Biqeyrətlər! Ə, Möhnət, qoy bu köpəkoğlunu isti-isti öldürüm!

X u r ş i d b a n u. Onu öldürəcəksən, başqa bir Zahir bəy peyda olacaq!

Z a h i r b ə y. Siz milləti-islamı badi-fənaya verirsiniz. Eşidirsinizmi, badi-fənaya verirsiniz! (*Gedir*)

X u r ş i d b a n u. Bu satqın ağalar hələ millətlə dini bir-birindən ayıra bilmirlər.

Hidayət xan daxil olur və onu görən kimi
Xurşidbanudan başqa hamı səhnədən çıxır.

H i d a y ə t x a n. Salam, əmizadə. (*Xurşidbanu dinmir*) Dinmirsən... Amma mənim ürəyim dözmədi, yenə də gəldim.

X u r ş i d b a n u. Nə olub, yoxsa, mənim çəkdirdiyim arxı uçurdub dağıtdığına görə ürəyin nazilib?

H i d a y ə t x a n. Yox, əmiqızı... Ürəyimi kövrəldən sənin taleyindir.

X u r ş i d b a n u. O!.. Doğrudanmı?

H i d a y ə t x a n. İstehza lazım deyil, Banu bəyim. Onsuz da çərxi-dövran bizim əleyhimizə işləyir. Xanlıq getdi, mülklərimizin çoxu əlimizdən çıxdı. İgid Pənah xanın yurdunda biz iki nəfər qalmışıq. Sən də ki, belə eləyirsən. Deyirlər indi də bütün ata mülkündən, kəndlərindən əl çəkirsən, nə üçün belə eləyirsən, Banu bəyim? Çarın özü bizi tanıyır. Nə üçün bizi onun gözündən salırsan? Nə üçün xan babalarımızın şərəfini gədə-güdənin ayaqları altına atırsan? Banu bəyim! Əmi qızı! İndiyə qədər nə olub-olub. Daha bəsdir boş xəyallara uyub.

özünü də, bizi də cümlə-əyan içində bədnam elədin. Axı, nə işin var sənin siyasətlə, niyə "xalq, xalq" deyib vardan-yoxdan çıxırsan?

X u r ş i d b a n u. Mən öz elədiklərimdən peşman deyiləm. Əgər, mən dünyaya ikinci dəfə gəlsəydim, yenə də bu yolu tutardım.

H i d a y ə t x a n. Bu sənin qəti sözündür?

X u r ş i d b a n u. Qəti!

H i d a y ə t x a n (*qalxır*). Qoy bir olan Allah bilsin ki, mən səni düşdüyün burulğandan çəkib çıxarmaq istəyirdim. Amma sən buna razı olmadın!

X u r ş i d b a n u. Əgər, sən insanları burulğanlardan çıxarmaq haqqında düşünsəydin, Arazın o tayında boğulan azərbaycanlılar bir dəfə də olsa, yadına düşərdi!

Daşdəmir gəlir.

D a ş d ə m i r. Sizə məktub var, Banu bəyim. (*Məktubu verib çıxır*)

H i d a y ə t x a n. Heyf səndən, Banu bəyim! Əlvida! (*Dərindən nəfəs alaraq çıxır*)

Xurşidbanu məktubu həyəcanla açıb baxır. Mavi projektorun işığı onun baxdığı səmtdə nə isə yazan knyaz Xasayın üzərinə düşür və o yazdıqca səsini eşidirik: "Beləliklə, hər şey məhv olub getdi, Banu bəyim. İndi məni bu uzaq yerə sürgün eləyiblər. Bu tilsimin sonu görünmür. Mən daha sürünmək istəmirəm, Banu bəyim. Zənn edirəm ki, buna sən də razı olmazdın. Əlvida, Banu bəyim. Heç olmasa, sən möhkəm dayan, Banu bəyim!" Məktubu zərfə qoyaraq, qalxıb tapançanı götürüb ürəyinə dirəyir və atəş açılanda knyazın üzərinə düşən işıq sönür. Xurşidbanu dəhşətlə qışqırır.

X u r ş i d b a n u. Knyaz!

Mirzə Ruhullah həyəcanla daxil olur.

M i r z ə R u h u l l a h. Knyaz burada yoxdur, Banu bəyim.

X u r ş i d b a n u (*özünə gələrək*). O nə güllə idi, Mirzə?

M i r z ə R u h u l l a h. Hidayət xan tapança ilə sağsağana güllə atırdı.

X u r ş i d b a n u. Vurdu?

M i r z ə R u h u l l a h. Vurdu!

X u r ş i d b a n u. Niyə vururdu? Axı, deyirlər o xeyir xəbər gətirən quşdur.

M i r z ə R u h u l l a h. Onlar bu dünyaya xeyir xəbərləri vurmaq üçün gəliblər, Banu bəyim!

X u r ş i d b a n u. Mirzə, zəhmət olmasa, Daşdəmirlə Bəyimi bura göndər.

Mirzə Ruhullah çıxır. Musiqi. Daşdəmirlə Bəyim gəlirlər.

X u r ş i d b a n u. Üç ildən artıqdır ki, siz mənim sarayımda xidmət edirsiniz. O da mənə məlumdur ki, bir-birinizi istəyirsiniz. İndi daha vaxtdır ki, özünüzə ailə qurasınız. Mən bu gündən sizi azad edirəm. (*Stolun yeşiyindən iki pul kisəsi çıxarıb, hərəsinə birini verir*)

B ə y i m. Oy, Banu bəyim, mən ölənəcən sizə xidmət eləmək istəyirəm.

X u r ş i d b a n u. Daha mənə xidmətçi lazım deyil, Bəyim. Gedin ləyaqətlə yaşayın. (*Həyəcanla*) Gedin kəndlilərə deyin ki, onlar daha mənə vergi verməyəcəklər. Daha xan qızı Xurşidbanunun kəndi, torpağı yoxdur! Deyin ki, mən Xurşidbanu Natəvan bu əzablı yolları onlarla birlikdə gedəcəm! Onu da deyin ki, bu uçurumlu yolların sonunda bizi öz milli birliyini, azadlığını tapmış azad Azərbaycan gözləyir!

Musiqi.

P ə r d ə

1978

İ Ş T İ R A K E D İ R L Ə R

A y a z T u r a n
S ə l i m B a b a y e v
M ə d i n ə
X u m a r
M a y i s K a z ı m o v
C a b b a r
M i r c ə f ə r B a ğ ı r o v
A f ş a r H ü s e y n
H a c ı q u l u
M ə h ə m m ə d C u v a r l ı
Ə d h ə m N ə c ə f o v
A n a ş k i n
B i r i n c i m i l i s
İ k i n c i m i l i s
Q ı z
T e a t r i ş ç i s i

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnə arxasında gurultulu alqış səsləri eşidilir. Səhnə işıqlananda Şeyx Sənan rolunun ifaçısı Ayaz Turan bir neçə dostunun müşayiətilə səhnəyə çıxır. Dostları onu təbrik edirlər. Eyni zamanda, səhnə arxasından onun şəninə deyilən alqış səsləri davam edir.

Kənarda dayanıb, heyran-heyran ona baxan Xumarın üzü tez-tez işıqlanır.

S ə h n ə a r x a s ı n d a n s ə s. Ayaz, sən Şeyx Sənanı ərşi-ələya qaldırdın!

S ə h n ə a r x a s ı n d a n s ə s. Yaşasın Ayaz Turan!

S ə h n ə a r x a s ı n d a n s ə s. Eşq olsun böyük sənətkarımıza!

A y a z. Sağ olun, dostlar!

Səhnə bir an qaranlıqlaşır, işıqlananda isə, Ayaz teatrda öz geyim otağında görünür. Qapı usdufca döyülür. Xumar daxil olur və özünü atır Ayazın üstünə.